

KÖZLEMÉNYEK

ADATOK AZ 1939 ŐSZÉN MAGYARORSZÁGRA MENEKÜLT LENGYEL KATONÁK EVAKUÁCIÓJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

(1939—1941)

LAGZI ISTVÁN

A hitleri Németország 1939. szeptember 1-én megtámadta Lengyelországot. A német—lengyel háború néhány nappal később (szeptember 3-án) világháborúvá terebélyesedett. A háború második hetében a lengyel hadsereg — amely formálisan 2 millió főből állt — megszűnt szervezett erőként működni. A német túlerő és technikai fölény ellenére a lengyel katonák csodálatra méltó hőstettek hajtottak végre (Westerplatte, Hel, Kuck, Kutno, Varsó), de a németek előretörését és győzelmét nem befolyásolták. A Lengyelország elleni német agresszió gyors — a németek által sem remélt — eredményeket hozott: szeptember közepéig a német csapatok bekerítették Varsót, elfoglalták lengyel-Sziléziát, szétszórták a lengyel hadseregcsoportokat. A Dél-Lengyelországi Hadseregcsoport egységei és a déli irányban — menekülő — visszavont lengyel egységek szeptember 16. után folyamatosan érkeztek a lengyel—román, majd a lengyel—magyar határra.

Amikor a lengyel hadsereg 1939. szeptember közepén válságos helyzetbe került, Rydz-Smigly marsall, hadsereg-főparancsnok elrendelte, hogy Lengyelország déli határához közel állomásozó, vagy időközben odakerülő csapatok a „legrövidebb úton vonuljanak vissza Romániába és Magyarországra”. A német erőfeszítések ellenére a szeptember előtti lengyel fegyveres erők több mint 70%-át e két — Lengyelországgal határos — „semleges” országba sikerült átmenteni.

A lengyel menekültek befogadása és védelme az adott nemzetközi helyzetben a Teleki-kormány részéről kétségtelenül németellenes lépésnek minősült. A horthysta vezetés a megtámadott Lengyelország iránti együttérzés tényekkel történő bizonyításával tulajdonképpen a magyar külpolitika függetlenségét kívánta demonstrálni nemcsak a nyugati hatalmak, hanem a hitleri Németország felé is.

A lengyel menekültek megsegítésében — a bizonyítottan számító magyar külpolitika mellett — szerepet játszott a magyar lakosság és támogatásukkal működő mintegy 18 féle társadalmi szerv is. A magyar nép a lengyel menekültekben ugyanis nemcsak a régi barátot,

hanem a németek által hazátlanná tett embereket is látta, és ennek megfelelően segítette őket a második világháború legválságosabb hónapjaiban is.

1939 szeptember—októberében Romániába 90 ezer, Magyarországra 140 ezer lengyel katonai és polgári menekült érkezett. Egy részük még az év őszén—telén továbbment Franciaországba, 4 ezer Brazíliában, USA-ban, Kanadában és más országokban keresett menedéket. Egyes menekült csoportok Jamaikába, Mauriciusra és Indiába, mások Ausztráliába utaztak.

A menekülés fő iránya 1940 tavaszán Franciaország volt. A francia kormány hozzájárulásával Franciaországba érkeztek egyéb lengyel csoportok is. Később a nyugati német offenzíva megakadályozta a lengyel menekültek Franciaországban való csoportos gyülekezését, ezért kb. 3 ezer katonakorú polgári menekült Közél-Keletre, Palesztinába utazott. Cypruson 500 fős csoport gyülekezett, onnan azonban továbbirányították őket Dél-Rhodesziába. Néhány száz Jugoszláviában maradt. Kb. 2000 fő Japánba emigrált, ahonnan sokan továbbutaztak Kanadába, az USA-ba és Kínába. Sanghajban 900 lengyel telepedett le. Litvánián keresztül 300—400 személy utazott Svédországba. Franciaország összeomlása után kb. 3000 lengyel menekült a német megszállás elől Olaszországba, ahol később koncentrációs táborba kerültek.¹

1939 szeptemberében Magyarországra menekült a lengyel egységek közül a 10. páncélosdandár, 3. hegyi lövészdandár, 3. nehéz tüzérezred, 5. podhalei lövészezred, a stryji 4. utászezred, a 9. és a 2. ulánus ezred. A krakkói, poznani, przemysli, varsói, Iwóvi városparancsnokság, a vasútbiztosító zászlóalj, a rendőrség és a vámórség, határórség egyes egységei. A Katonai Térképészeti Intézet, az 5. krakkói híradó parancsnokság. A varsói 53. gyalogezred, a 11. gépesített légvédelmi tüzérezred, a stryji 1. gépesített tüzérezred. A brzesciai páncélososztály, a 6. podhalei lövészezred, a 9. ezred páncélos alegységei és a 9. számú katonai körzet tábori kórháza, és más kisebb csapatkötelékek, valamint egységeiket elvesztő katonák és tisztak ezrei.²

A Magyarországra menekülő lengyel katonák összetétele: 10% tiszt, tiszthelyettes és legénység, 86,6%⁰, továbbá 1,4%⁰ rendőr, vámőr.

1 *Witold Bieganski: Polska emigracja na Węgrzech w latach 1939—1940. Rola emigracji wojennej. Najnowsze dzieje Polski, 1939—1945. T. XII. 1968. 40. o.*

2 A Magyarországra menekült lengyel katonák összetételét jól szemlélteti az I—VIII. honvéd hadtestparancsnokságokhoz és csendőrkerületekhez intézett, 1939. szeptember 24-én kelt HM és BM 1939/1475/kt. együttes parancsnra beérkező „Állománykimutatás”. Az ország különböző részéből beérkezett jelentések szerint (szeptember 28., 29. és 30-án) többek között a következő helységekből tartózkodtak „illetéktelenül és felügyelet nélkül” lengyel katonák. *Pollena*: 4. páncélosezred (4 fő), 61. vöröskeresztes zászlóalj (7 fő), 2. lövészdandár (1 fő), 3. repülőezred (1 fő), 3. ulánus ezred (2 fő), 48. gyalogezred (1 fő), *Siófok*: I. hadtest 3. ezred (11 fő), *Csillaghegy*: 13. gyalogezred (2 fő), *Karancság*: 12. ezred 3. zászlóalj (5 fő), *Szikszó*. varsói gépkocsizó osztag (4 fő), *Bodrogkeresztúr*: 8. páncélosezred 1. század (2 fő), 4. repülőezred 1. század (3 fő), *Gomba*: 4. páncéloszászlóalj (4 fő), *Nyergesújfalu*: varsói légvédelmi alj (1 fő), vasútbiztosító osztag (1 fő), 5. önálló páncéloszászlóalj (2 fő), *Rákócscsaba*: krakkói tüzérezred (1 fő), *Kiskomárom*: 10. huszárezred (2 fő), *Bánhida*: I. hadosztály 1. önálló zászló-1. gyalogezred gépkocsizó osztag (2 fő), *Hejőcsaba*: 17. gyalogezred (1 fő), 10. páncélosezred (1 fő), 4. gyalogezred (1 fő), krakkói 5. páncéloszászlóalj (2 fő), *Hatvan*: 22. híradó zászlóalj (2 fő) stb. [Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.) HM. 1939—21—21—3107—48809. Állománykimutatás.]

A Nyugaton tervbe vett lengyel egységek felállításánál a katonákra és tiszthelyettesekre számítottak elsősorban, ezek közül is azokra, akik katonai szempontból értékes — páncélos, repülő, gépkocsivezető — képzettséggel rendelkeztek.

A lengyel katonák a Magyarországra érkezés első napjaitól kezdve csoportosan vagy egyenként indultak útnak — Jugoszlávián keresztül — a nyugati szövetségesekhez. A közel két évig tartó akció eredményeképpen kb. 110 ezer lengyel katona és tiszt, valamint katonakorú polgári menekült evakuált nyugatra — értelemszerűen a magyar hatóságok tudtával és közvetett segítségével.³

A lengyel menekültek közül sokan azt remélték, hogy a magyarországi tartózkodás rövid ideig fog tartani, karácsonyig megérkeznek az angol segítség és visszatérhetnek hazájukba.⁴ Más részük abban hittek, hogy Magyarországról szervezeten továbbvonulnak és Franciaországban ismét harcolhatnak a németek ellen. A lengyelek elképzelésének gyors megvalósítását hátráltatta az a tény, hogy a magyar kormány — mint nem hadviselő hatalom — a nemzetközi szabályoknak megfelelően internálta a lengyel katonai és polgári menekülteket.⁵

A lengyel menekültek táborainak kijelölése és telepítése — a lengyel elképzelések figyelembevételével — lényegében kedvezően alakult. A magyar hatóságok némi huzavona után ugyanis hozzájárultak a táborok egy részének a déli határ közelében való telepítéséhez. Ezzel megteremtődött az evakuáció objektív feltételeinek egy része.⁶

A lengyel háborús emigráció célul tűzte ki a semleges, illetve a nem hadviselő országokból a lengyelek kivonását nyugatra, Franciaországba (majd angol, francia fennhatóságú területekre) való szállítását és lengyel parancsnokság alatti összpontosítását. A lengyelek szervezkedésére a londoni és a párizsi rádióin keresztül a Franciaországban tartózkodó lengyel szervezetek és kormány megbízottak kiáltványa adott jelt. A kiáltvány felszólított minden fegyverforgatásra alkalmas lengyel férfit, aki harcolni akart Lengyelország fel-támasztásáért a német fasizmus ellen, hogy Franciaországban gyüle-

3 Uo. 41. o. — Az evakuáció körülményeire utalást találhatunk *Adam Majewski*: *Wojna Ludzie i Medycyna*. Wydawnictwo Lubelskie Lublin, 1969. c. könyvében (II., III., IV. fejezet). A menekültek táboraival kapcsolatban lásd a térképvázlatokat.

4 *Antall József*: *Lengyel menekültek Magyarországon a világháború alatt*. Budapest, 1946., 23. o.

5 HL. HM. Eln. 21—21—3553—952/1940.; HL. HM. Eln. 21—21—3558—53167/1940. — A lengyel hadsereg Magyarország határát átlépett és lefegyverzett tagjait a HM 49 402/eln. 1. b. 1939. rendelet 1. fejezetének 1. pontja szerint nem tekintették hadifoglyoknak) Genfi egyezmény II. rész 54. cikkely), de az 1913. évi XLIII. tc.-kel törvényerőre emelt 1907. évi hágai egyezmény II. fejezetének 11. pontja értelmében a kormánynak joga volt a katonai személyeket internálni. A hágai egyezmény a katonai személyek őrzését nem tette kötelezővé, sőt egyenesen felhatalmazta az illetékes semleges hatalmat, hogy a tiszteknek bizonyos feltételek mellett szabad mozgást biztosítson. [HL. HM. 21—21—3553—952/1940.]

6 A lengyel katonai és polgári menekültek táborai öt nagyobb területen koncentrálódtak. 1. Budapest környéke: Duna-kanyar, Jászság, 2. Északi Felvidék: Nógrád, Borsod és Heves megye. 3. Balaton és a Dráva mellék: Somogy és Zala megye. 4. Kalocsa környéke. 5. Sopron környéke, Győr-Sopron és Vas megye. — Tiszti szállásként hatóságilag lefoglaltak vagy bérbé vettek az ország különböző helységeiben több, szállásra alkalmas épületet és üdülőházat: *Somlőszőlősi* községi kastély; *Gyöngyösapáti* honvéd üdülő; *Balatonlelle*, leány-üdülő; *Balatonföldvár*, Partú, Mókus, Júlia, Savoy villák; *Esztergomi* tiszti üdülő; *Mosdós*, *Pallavicini* kastély; *Lengyeltóti*, *Pejacsevich* kastély; *Balatonlelle*, *Zrinyi Miklós* katonai üdülő; *Nógrádverőce*, *Nagymaros*, *Leányfalu*, *Dömös*, *Zebegény* üdülőhelyek stb.

kezzen és lépjen be a francia területen szervezendő lengyel hadseregbe.

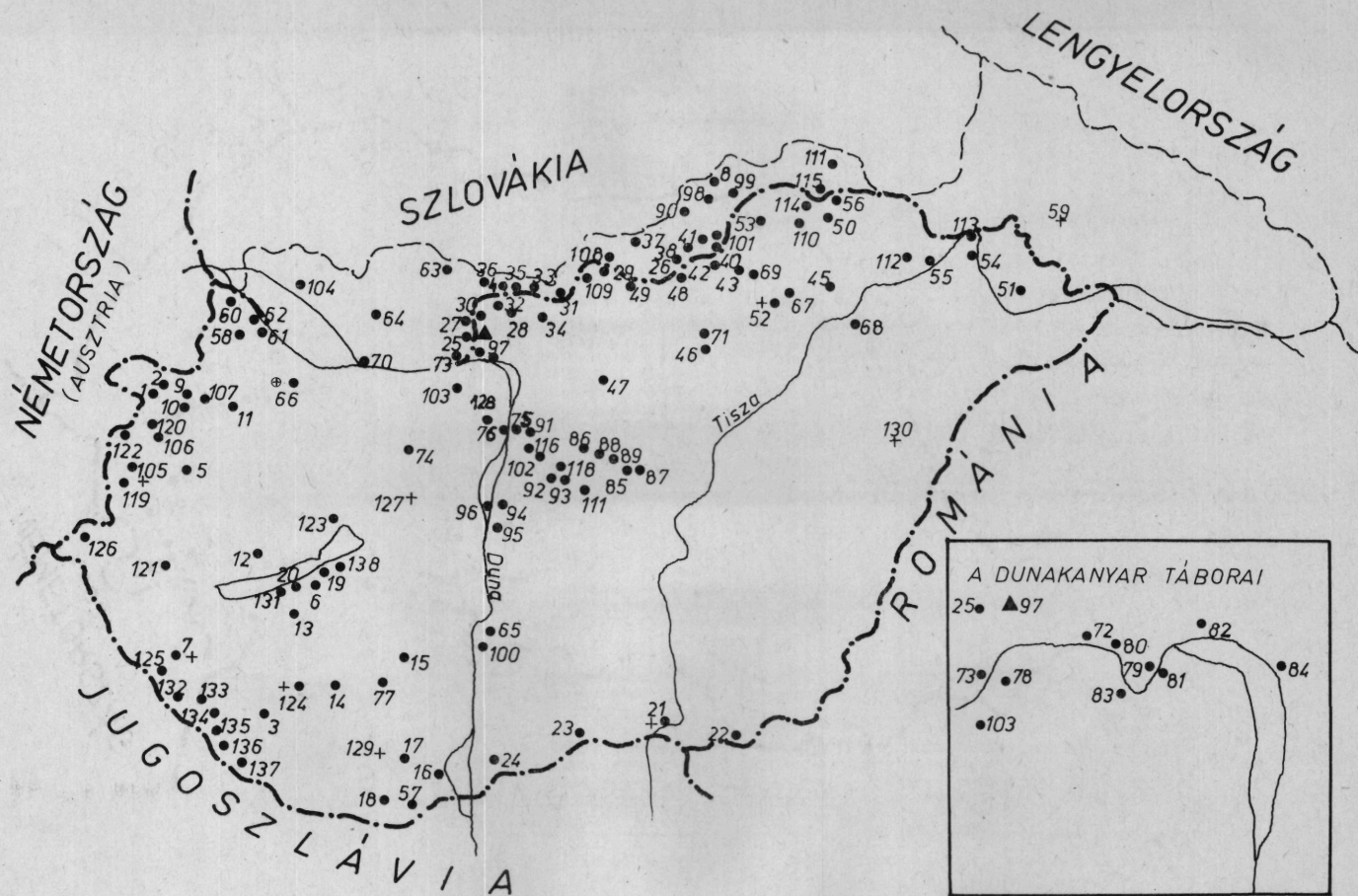
Az evakuáció előkészítését és megszervezését Magyarországon a budapesti lengyel követség katonai attaséja irányította. A követség 1939. szeptember 1. előttire visszakeltezett útlevelek ezreinek kiállításával, futárszolgálatával, szállítási eszközök biztosításával járult hozzá a menekültek biztonságos továbbutazásához.

LENGYEL KATONAI MENEKÜLTÁBOROK MAGYARORSZÁGON

1. Nagycenk	48. Felsőhangony	95. Dömsöd
2. Kiscenk	49. Somoskőújfalu	96. Ráckeve
3. Kadarikút	50. Hidasnémeti	97. Lettkés
4. Ipolyság (Cs)	51. Csaroda	98. Pelsőc (Cs)
5. Sárvár	52. Miskolc	99. Szilice (Cs)
6. Balatonzamárdi	53. Tornanádaska	100. Uszod
7. Nagykanizsa	54. Mándok	101. Naprágy
8. Jolsva (Cs)	55. Ricse	102. Felsőpakony
9. Fertőszentmiklós	56. Tornyosnémeti	103. Tokod
10. Bregencz-major	57. Magyarboly	104. Királyra (Cs)
11. Petlend-puszta	58. Mosonmagyaróvár	105. Gyöngyöspáti
12. Újdörögdpuszta	59. Munkács (Cs)	106. Bük
13. Lengyeltóti	60. Rajka	107. Kapuvár
14. Mosdós	61. Püski	108. Kálonda (Cs)
15. Hőgyész	62. Kisdobak	109. Rákospuszta
16. Mohács	63. Léva (Cs)	110. Krasznokvajda
17. Püspöknádasd	64. Érsekújvár (Cs)	111. Kassa (Cs)
18. Siklós	65. Géderlak	112. Pácin
19. Balatonföldvár	66. Győr	113. Záhony
20. Balatonlelle	67. Szikszó	114. Abaújnádasd
21. Szeged-Alsóközpont	68. Tiszalök	115. Perény (Cs)
22. Magyarcsanak	69. Vadna	116. Vecsés
23. Tompa	70. Komárom (Cs)	117. Pilis
24. Gara	71. Felnémet	118. Monor
25. Ipolyszalka (Cs)	72. Szob	119. Szombathely
26. Ipolybalog (Cs)	73. Párkány (Cs)	120. Szakony
27. Ipolyásztó (Cs)	74. Gánt	121. Zalaegerszeg
28. Ipolybél	75. Budapest-Kőbánya	122. Kőszeg
29. Ipolytarnóc	76. Budapest-Citadella	123. Veszprém
30. Vámosmikola	77. Lengyel	124. Kaposvár
31. Kóvár (Cs)	78. Esztergom	125. Murakeresztúr
32. Drégelypalánk	79. Nagymaros	126. Szentgotthárd
33. Nagycsalomja (Cs)	80. Zebegény	127. Székesfehérvár
34. Dejtár	81. Visegrád	128. Pesthidegkút
35. Tesmag (Cs)	82. Nógrádverőce	129. Pécs
36. Ipolyhidvég (Cs)	83. Dömös	130. Debrecen
37. Osgyán (Cs)	84. Vác	131. Balatonboglár
38. Csiz (Cs)	85. Tápiószéle	132. Gyékényes
39. Sajószárnya	86. Tápiószőlő	133. Csurgó
40. Sajószentkirály (Cs)	87. Tápiógyöngye	134. Berzence
41. Sajólénártfalva (Cs)	88. Szentmártonkő	135. Somogyudvarhely
42. Bánréve	89. Nagykáta	136. Babócsa
43. Sajóvelezd	90. Özörény (Cs)	137. Barcs
44. Sajókazinc	91. Rákoscaba	138. Balatonkiliti
45. Szerencs	92. Inárcs	139. Zalabér
46. Eger	93. Kakucs	140. Zalaszentgrót
47. Selyp	94. Kiskunlacháza	141. Pilisvörösvár

Lengyel katonai menekülttáborok és egészségügyi intézmények 1939 őszén

Lengyel katonai menekülttáborok Magyarországon

A lengyel követség Váci utcai helyiségeiben szabályszerűen sorozták és osztályozták a menekült katonakorú lengyel férfiakat. A besorozottak az utazáshoz nélkülözhetetlen iratok és pénz átvétele után az ország déli határszéléhez közel fekvő — egyáltalán nem őrzött — polgári táborokba kerültek. Az evakuációnak ebben az el nem hanyagolható mozzanatában a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság⁷ biztosította a kívánt polgári táborba jutás lehetőségét. A déli menekülttáborokból a magyar—jugoszláv határ átlépésében a terepet kelően ismerő helyi lakosság segédkezett.

A korabeli honvédségi és csendőrségi bizalmas jelentésekből tudjuk, hogy a gyűjtőtáborokban elhelyezett lengyel tisztek és katonák a Váci utca 36. szám alatt levő követségi irodában működő Dembinski tábornoktól, a Katonai Képviselő⁸ vezetőjétől kapták a parancsot az evakuálásra. A balatonlellei tábor magyar parancsnoka jelentése szerint „állítólag a magyar és olasz hatóságok hallgatólagos beleegyezésével hamis útlevelel és vízummal látják el őket, a Franciaországba való továbbutazás céljából...”⁹ A hatóságoknak feltűnt, hogy a Budapest—Róma között közlekedő gyorsvonaton naponta, menetrendszerűen 60—80 lengyel hagyta el az országot.¹⁰ A III. hadtestparancsnokság jelentése szerint a Trieszt felé közlekedő gyorsvonaton október 27. és 28-án 86 lengyel katona kísérelte meg az ország elhagyását. A vizsgálat megállapította, hogy az útleveleket a lengyel konzulátus állította ki, és a Franciaországba való kiutazást „szervezett társaság” intézte.¹¹

A lengyel katonák evakuációja már 1939. október elején az érdeklődés középpontjába került és sok vitára, magyarázkodásra adott alkalmat. Bartha honvédelmi miniszter szerint a lengyel menekültek fogadásával és a velük szemben kialakított bánásmód tekintetében a katonai hatóságok részéről „elképesztő” különbségek fordultak elő. Az illetékes katonai parancsnokok többsége saját belátása szerint alkalmazta a lengyelekkel kapcsolatos minisztériumi irányelveket. Bartha honvédelmi miniszter október 9-én a HM-ban a hadtestparancsnokoknak tartott értekezleten is szóvá tette, hogy „... a lengyel hadsereg Magyarországra átlépett tagjainak internálására és velük való bánásmódra kiadott intézkedések dacára mindig fordulnak elő esetek, melyek az intézkedések be nem tartását dokumen-

7 A magyarországi lengyel polgári menekültek ügyeit állami részről a BM. 1c. osztálya irányította. A menekültek belső ügyeit a Komitét Obywatelski dla Spraw Opieki nad Uchodźcami Polskimi na Węgrzech — a Lengyel Menekültek Ügyeit Intéző Polgári Bizottság intézte. Rendkívül jelentős szerepet játszott a Magyar—Lengyel Társadalmi Egyesületekből 1939. szeptember közepén megalakult Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság is, amely társadalmi szerveként segítette a lengyeleket.

8 A Magyarországra menekült lengyel fegyveres erők érdekképviselői szervét a HM. 21. osztályának keretén belül működő, ún. lengyel alosztály, a Przedstawiciel Polskich Żołnierzy Internowanych w Królestwie Węgier jako organ 21. oddział HM. — a Magyarországon Internált Lengyel Katonai Személyek Képviselője, mint a HM. 21. osztályának szervei elnevezésű hivatal irányította. A Katonai Képviselő első vezetője Stefan Dembinski vezérőrnagy, majd dr. Marian Steifer vezérkari ezredes, végül Aleksander Król mérnökari alezredes volt.

9 HL. HM. 21—21—3205—504 149/1939. — A pécsi IV. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM 21. osztálynak.

10 Uo.

11 HL. HM. Eln. 21—21—3552—37 421/1939 — A szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztálynak.

tálják..., még mindig tudomásomra jutnak olyan esetek, amelyek arról győznek meg, hogy intézkedéseim nem váltak közkinccsé, nem értettek meg és nem tartatnak mindenütt szigorúan be. Budapesten és környékén még mindig látni magukban jövő-menő, egyenruhát viselő lengyel tiszteket és legénységet..., szükségesnek tartom a hdt. pk-okat a következőkben tájékoztatni: a genfi egyezmény... szigorú betartása az ország elsőrangú érdeke..., az internálás késedelmes végrehajtásában és a feltűnő barátkozásban a lengyel hadsereg tagjaival, szomszédaink a szigorú semlegesség megsértését látják. Hogy ezen, semmivel sem indokolható eljárás külpolitikailag nagyon kényelmetlen helyzetet teremt és kényelmetlen fejlemények kiindulópontja lehet; ezt külön is hangsúlyozom.”¹²

A német Külügyminisztérium hamarosan tudomást szerzett a „Magyarország semlegességével össze nem egyeztethető” lengyel akciókról. Erdmannsdorff budapesti német követ 1939. október 14-én jegyzékben tiltakozott a lengyelekkel szemben megnyilvánuló baráti gondoskodás és a hatóságok elnéző magatartása miatt.¹³ Csáky a német tiltakozásra adott válaszában biztosította a németeket, hogy a „magyar kormány éppúgy, mint a múltban, a jövőben is mindent meg fog tenni, hogy megakadályozza lengyel katonai személyek távozását Magyarországból”.¹⁴ Csáky kategorikusan kijelentette: „Minden olyan hír, mely szerint idegen légió (Franciaországban felállított lengyel egységek — L. I.) számára kiképzés vagy toborozás folya, teljesen valótlan...” Csáky ugyanakkor kilátásba helyezte a lengyel menekültek őrzésének és ellenőrzésének végső megoldását, egy „nagy koncentrációs tábor” felépítését, viszont beismerte azt is, hogy ez „finántechnikai” okokból egyelőre megvalósíthatatlan.¹⁵

A németek a magyarországi lengyel menekültek miatt nem akarták elmergesíteni a német—magyar kapcsolatokat, hiszen Magyarország (önkéntes) katonai és gazdasági támogatására Németországnak is szüksége volt. Ezért a német kormány — Magyarország megszállá-

12 HL. HM. 21—21—3107—51 564/1939. — Az I—VIII. honvéd hadtestparancsnokának küldött tájékoztató. Szigorúan bizalmas. 1939. október 2. „Komáromban október hó elején egy lengyel internált csoportot ünnepélyesen fogadtak és csak azután fegyverezték le.” A lengyel repülőök nagykátái táborában a lengyel rangidős tiszt „...a legközönségesebben szidalmazott és agyonlövéssele fenyegetett meg egy német nemzetiségű (lengyel) internált katonát.” Egy altisztet és két lengyel őrzetöt a német érzelmeik miatt a rangidős lengyel tiszt a magyar táborórség parancsnokának jelenlétében lefokozott [HL. HM. 21—21—3107—57 419/1939].

13 Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához (továbbiakban — DIMK) 1936—1945. IV. k. Összeállította és sajtó alá rendezte. *Juhász Gyula*: Budapest, 1962., 432. számú irat, 563—564. o. — Erdmannsdorff budapesti német követ október 14-én kormánya nevében „tiltakozott néhány olyan eset miatt, amelyek szerinte a — magyar, L. I. — semlegesség megsértését jelentik.” A követ nehezményezte, hogy a magyar katonai hatóságok a Magyarországra menekült lengyel tisztek — egy ideig — személyi tulajdonként megtartották oldal-fegyverüket, hogy a magyar és a lengyel tisztek között erős barátkozás kezdődött. Erdmannsdorff kiemelten tiltakozott amiatt, hogy a magyar hatóságok elnézik, hogy a budapesti lengyel követség hivatalt létesített abból a célból, hogy a menekültek közül katonákat toborozzon és irányítson Franciaországba.

Neurath volt német külügyminiszter „baráti formában” szintén kifogásolta a lengyelek magyarországi fogadtatását. A prágai főkonzulátusi misszió vezetőjének kijelentette, hogy „Berlinben bizonyos visszatetszést keltett, hogy Magyarország a lengyel tiszteket nem internálta, minél fogva fennáll a veszély, hogy azok a franciaországi légiókhöz átszökhetnek... Berlinben úgy tudják ugyan, hogy a magyar katonai körök kifogástalan magatartást tanúsítottak, de egyes, nem katonai körök viselkedése szerintük nehezen egyeztethető össze a nemzetközi szokásokkal.” (DIMK IV. 439. sz. irat, 577. o.)

14 Uo. 577. o.

15 Uo. 578. o.

ság — megelégedett azzal, hogy időről időre tiltakozott a lengyel menekültek jelenléte, majd számukra biztosított (vagy elnézett) szervezkedési, szökési — vagy éppen letelepedési lehetőségek miatt.¹⁶

A német tiltakozások homlokterében a lengyel katonakorú férfiak tömeges szökése elleni tiltakozás állott 1939 szeptemberétől 1941 nyaráig. Addig ugyanis a tömeges evakuáció lényegében befejeződött. A budapesti lengyel követség és konzulátus, a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság — közel két évig — intézményesen szervezte a lengyelek szökését, amiről a honvédelmi és belügyminisztériumi hatóságok is tudtak.¹⁷

A Külügyminisztérium vezető tisztviselői közül néhányan tudták, hogy a „lengyel konzulátus nagy számban látja el az itteni internált tisztakat és katonákat polgári útlevéllel és gondoskodik arról, hogy ezek Franciaországba mehessenek.” Vörmle október 18-án kérte Orłowski lengyel követet, hogy „ne folytassa lengyel katonák toborzását, illetve Franciaországba való dirigálását, amit különben sem tudnak gyakorlatilag végrehajtani, mert mától kezdve csakis kiutazási vízummal ellátott utasok léphetnek ki a határon”.¹⁸

A HM 21. osztályának november 21-én kiadott rendelete értelmében a katonai személyek kiutazásához „még a budapesti lengyel követség által netalán kiállított útlevél sem lehet érvényes”.¹⁹ A lengyel polgári személyek minden további nélkül — érvényes útlevéllel —, tetszés szerint hagyhatták el Magyarországot területét. E körülménynek a későbbiekben rendkívüli jelentősége volt. A táborok őrzésének hiánya, vagy felületes megszervezése, s ennek következtében a „szabad evakuáció” október 19-én megszűnt. A szeptember közepétől október közepéig eltelt időszakban a magyar hatóságok megszervezték a lengyel katonai táborok őrzését, a határátkelő állomásokon pedig az útlevél- és vízumkénszert.

A lengyel követség munkájának viszonylagos megnehezítése ideje, 1939. november elejétől a budapesti francia és angol követségeken toboroztak és adtak útleveleket a jelentkezők számára. Ennek következtében az evakuáció zavartalanul folytatódhatott, ezt a német követ sűrű tiltakozásai is bizonyították.²⁰

16 HL. HM. 21—15—3107—98 846/1939. [213/Pol—1940]. Szigorúan bizalmas.; HL. HM. 21—21—3107—51 564/1939. Az I.—VIII. hadtestparancsnokának. Allomáshelyeiken. Írásban! Szigorúan bizalmas! 1939. október 2.; HL. HM. 21—21—1307—57 419/1939; HL. HM. 21—15—1307—56293/1939 (pro domo); HL. HM. 21—21—3107 67 078/1939. A nagykanizsai lengyel tábortábori viszonyokról készített jelentés 1939. december 22.; HL. HM. 21—21—3553—4196/1939.

17 *Antall: József: i. m. 24—25. o.*

18 DIMK IV. 445. sz. irat. 588. o.

19 HL. HM. 21—21—3205—50 419/1939.

20 HL. HM. Eln. 21—21—3552—63 595/1939. — Erdmannsdorff budapesti német követ több ízben tiltakozott a Külügyminisztériumban, mert a magyar hatóságok nem akadályozták meg a lengyeleknek Franciaországba való kiutazását. A német követ panasz tárgyává tette, hogy a francia követség előregyártott útleveleket osztogat a lengyelek között stb. Csáky megígérte Erdmannsdorffnak, hogy megszigorítják az útlevéllel rendelkező menekültek kiutazásának lehetőségét. Csáky biztosította a német követet afelől, hogy „... a kormány legjobb szándéka a fogyatékosok megszüntetése s semmi esetre sem akarja megengedni a német—magyar kapcsolatok megzavarását a lengyel katonai személyek jelenléte miatt (Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944 [továbbiakban — Wilhelmstrasse ...]. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszki Lóránt, Juhász Gyula*. Budapest, 1968. 284. sz. irat, 456—457. o.) Lásd még DIMK IV. k. 432., 433., 437., 440., 445. számú iratokat; HL. HM. Eln. 21—21—3107—57 419/1939.

1939 őszén — a nyomozási jegyzőkönyvek szerint — a lengyel tisztek, „akiknek szabad mozgásra rendőrségi engedélyük volt”, dunai hajón kísérelték meg a Jugoszláviába való átjutást. Vallomásukban elmondták, hogy a szökés irányára a rendőrségen kaptak tanácsot.²¹ Ez az állítás nyilvánvalóan túlzás, de az tény, hogy a hatóságok általában nem csináltak problémát a lengyelek „szökése” miatt.

A szökésre parancsot kapó lengyel katonák a legkülönbébb alkalmakat — pl. kimenő, orvosi vizsgálat, istentisztelet — használták fel a kapott parancs végrehajtására. A tornanádaskai táborból kimenőt kapott 20 fő legénység közül 10 megszökött. Ezt követően a táborparancsnok a sorozatos szökések miatt kilátásba helyezte a kimenők beszüntetését. A tábor ellenőrzésére és a panaszok kivizsgálására — 1939. november 29-én — Dembinski tábornok és a HM 21. osztályának képviselője, Körmendi százados Tornanádaskára érkezett. Ekkor Körmendi elrendelte a csoportos kimenők további engedélyezését, mondván: „ha megszöknek, hadd menjenek, majd visszajönnék”.²²

A VII. hadtest parancsnoksága olyan eseteket is jelentett, miszerint egyes táborokban a menekült katonák a csekély számú őrséget „kijátszották” és százas csapatokban szöktek meg a táborból azzal a céllal, hogy a Franciaországban levő lengyel csapatokhoz csatlakozzanak.²³

A német katonai attasé élénk figyelemmel kísérte a lengyel menekültek magyarországi akcióit. Az evakuációról (összeköttetései révén) többnyire megbízható értesülései voltak. Így érthető, hogy a VKF D/2. osztályán (is) megdöbbenést okozott az a (különb. helyálló) hír, hogy a német katonai attasénak biztos tudomása van arról, hogy az egri lengyel katonai menekülttáborban „...az internáltak körében titkos szervezkedés folyik, amelynek célja lengyel légió alakítása és a Franciaországba való szökés...”²⁴

Dembinski tábornok rendelete értelmében a katonai menekülttáborokban a szökésre kijelölteknek fényképet kellett csináltatni. Ezeket összegyűjtötték, majd Budapesten a lengyel, angol, francia követségeken útleveleket állítottak ki a fényképtulajdonosok részére. Ezt követően parancsot kaptak a szökésre. A táborból eltávozott lengyelek útja Budapestre vezetett, ahol átvették okmányaikat. A Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság által kiállított igazolványokkal, mint polgári menekülteket az ország déli részében levő polgári táborba irányították. A szökéseket kivizsgáló okmányok egybehangzó véleménye szerint a tömeges lengyel szökések azért lehetségesek, mert a „civil internáltak ellenőrzés alatt nem állnak, szabadon mozog-

21 HL. HM. Eln. 21—21—3552—45 587/1939.

22 HL. HM. Eln. 21—21—3205—512 996/1939.

23 HL. HM. Eln. 21—21—3127—48 966/1939. — A VII. honvéd hadtestparancsnokság parancsnokának távirati jelentése a HM. 21. osztályának.

24 HL. HM. Eln. 21—21—3107—56 293/1939. — Kladvány az m. kir. VII. honvéd hadtestparancsnokságnak, Miskolc. Szigorúan bizalmas. 1939. október 31.; HL. HM. Eln. 21—21—3107—56 293/1939. (pro domo).

hatnak és akkor szöknek meg, amikor akarnak”.²⁵ Előfordult, hogy Barcs községben levő polgári menekültek közül naponta 20—30 távozott Jugoszláviába, „másnap 30—40 érkezett a szomszédos községekből”,²⁶ akik rendszerint jelentkezés nélkül foglalták el a megszököttek helyeit. A lengyelek nagy része Barcs közelében a Dráván és a barcsi vasútállomáson keresztül haladó vonatokon, Somogyudvarhely és Berzence községek határában „száraz lábbal” lépte át a magyar—jugoszláv határt.²⁷

A szökések lebonyolítását a budapesti lengyel követség azzal igyekezett megkönnyíteni, hogy Emisarski ezredes, katonai attasé az internált lengyel tiszteket a katonai szolgálatból elbocsátotta és erről számukra igazolványt állított ki. Ez értelemszerűen polgári állományba kerülést is jelentett, ami biztosította a gyors és eredményes szökést. A magyar katonai hatóságok tiltakoztak a követség eljárása ellen, félve atól, hogy az esetleg „külpolitikai bonyodalmakra is vezethet”, és azt a látszatot kelthetné, hogy a lengyel követség önálló hatáskörben rendelkezhet a lengyel hadsereg Magyarországon internált tagjai felett.²⁸

Azok a lengyel katonák és katonakorú polgári személyek, akik önként, vagy parancsra Magyarország elhagyására készülődtek, nem érthették, hogy a hatóságok, miért korlátozták, illetve szüntették meg az ország szabad elhagyásának lehetőségét. A magyar táborparancsnokok többsége megmagyarázta a rendelkezés okait, kérve a lengyel parancsnokokat, hogy a lengyel legénységet fegyelmezzék, foglalkoztassák s ne szervezzenek „látványos akciókat”.²⁹ A jóindulatú figyelemzetésre annál is inkább „szükség volt, mert több esetben — szerencsére csak néhány táborban — tragikus események is bekövetkeztek. A VIII. hadtestparancsnokság területén levő tornanádaskai lengyel katonai menekülttáborban 1939. október 28-án a lengyel katonák — a szökési kísérlet közben elfogott bajtársaikat ki akarták szabadítani, ezért megtámadták a magyar táborőrséget. Az őrség fegyverhasználata következtében egy lengyel katona meghalt.³⁰ A nagy visszatetszést kiváltott „tornanádaskai eset” néhány nap múlva — hasonló okok miatt — megismétlődött. Az érsekújvári lengyel

25 HL. HM. Eln. 21—21—3552—1940. — A IV. honvéd hadtestparancsnokság 931. számú távirata a Honvédelmi Minisztériumnak; Somogy megyei Levéltár (továbbiakban SML). Főispáni iratok. 9/9/—1940. — A tabi járás főszolgabírájának jelentése. Kenderessy főszolgabíró a táborok létszámának alakulásával kapcsolatban megjegyezte jelentésében, hogy „pontos létszámot a menekültekről a leglekiismeretesebb munka mellett sem lehet megállapítani, mert az állandó szökésekkel és az újabb igénylések következtében történő nap-nap melletti utalásokkal a szám egyik napról a másikra hol esik, hol pedig emelkedik”.

26 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4168/1940. — A BM csendőrnnyomozó osztály megfigyelési jelentése.

27 Uo.; Lásd még *Maros László*: Hadifogoly szöktetés a németek háta mögött. Új Magyarország. 1945. október 9. — A szökés egyik bevált módja volt, hogy a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság által kiadott igazolványokkal az evakuálásra parancsot kapók Budapestre utaztak. A kezdeti időben — 1939. szeptember—október — a lengyel követség Váci utca 36. szám alatti helyiségeiben szabályos sorozó bizottság működött. „A katonai szolgálatra alkalmas menekültek és a politikailag veszélyeztettek itt civil ruhát kaphattak és olyan iratokat, amelyekkel polgári menekülttáborokba kerülhettek. Ezek a menekülttáborok voltak a déli határszél vonalában és innen a szökés nem okozott nagyobb problémát...”

28 HL. HM. Eln. 21—21—3554—9365/1940.

29 HL. HM. Eln. 21—21—3205—512 996/1939.

30 HL. HM. Eln. 21—21—3127—57 727/1939.

táborban „november 4-én este 19 óra 30 perckor az internált lengyel legénység közül mintegy 200 fő megrohmozta a tábor hátsó kapuját, azt kitörték, hogy megszökjenek”.³¹ Az őrség a lengyelek közé lőtt, több sebesülést okozva. A tábor elhagyását megkísérlők egy része — látva a fegyverhasználatot — visszatért a táborba, többségük azonban megszökött.

A szökések, az esetenkénti megtorlások ellenére, tovább folytatódtak. 1939. december 12-én Tahitótfalunál a csónakon szökő lengyelekre a csendőrség rálőtt, a fegyverhasználat következtében a magyar csónakos életét vesztette.³² A csónakosról kiderült, hogy rendszeresen szöktetett lengyeleket Budapestre. A szökések a tél beálltával sem szüneteltek. A rajkai internálótáborból pl. naponta átlag 15—40 lengyel katona szökött meg.³³

A csoportos szökések, a magyar őrlegénységgel szembeni kollektív fellépés, a honvédség „jóhírét és becsületét” féltő magyar tisztek beadványai a lengyel katonák evakuációjára terelték a figyelmet. A HM 21. osztálya kénytelen volt megállapítani, hogy a lengyel követség által szervezett, angol, francia útlevelekkel végrehajtott szökések „október második felétől kezdtek szemérmetlenül nagy arányúak lenni, úgy, hogy az őrség szigorítása és határzár elrendelése vált szükségessé”.³⁴ Az evakuációban résztvevők kellő számú hivatalos útlevél hiányában zömmel eddig is illegális úton lépték át a magyar—jugoszláv határt, de 1939. októberét követően csak az illegális határátlépésre volt lehetőség.

A november 21-én kiadott BM rendelet értelmében a katonai személyeknek — érvényes útlevél birtokában — ugyanakkor megengedték a továbbutazást. A lengyel követség e sajátos helyzetben „polgárisította” a katonákat és tiszteket. A katonai személyek polgári igazolványt kaptak, s mint ilyenek jóval kedvezőbb helyzetbe kerültek. Őrizetlen polgári táborban, bérlőként polgári házaknál lakhattak, szabadon közlekedhettek, lényegében bármikor megszökhettek.

Az evakuációban 1939. november 21-től kezdődően minőségi és mennyiségi változás állott be. Az evakuációt közvetlenül, vagy közvetett úton segítő magyar hatóságok és a lengyel megbízottak előtt egyaránt világossá vált, hogy a németek nem elégedtek meg formális diplomáciai tiltakozásokkal, hanem erőteljes nyomást fognak gyakorolni a magyar kormányra a lengyel katonák evakuációjának meggátolása céljából. Ezért az evakuáció ütemét meg kellett gyorsítani.

31 HL. HM. Eln. 21—21—3553—1939. — Az érsekújvári katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a III. honvéd hadtestparancsnokságnak. Természetesen tudunk az említettekkel ellentétes esetekről is. A kaksúci lengyel katonai tábor magyar parancsnoka — Kondorossy István hadnagy — a parancsnoksága alá tartozó őrlegénységet arra oktatta, hogy „... a lőfegyverüket még akkor se használják, ha ő erre történetesen fenyegetésképpen parancsot ad.” [HL. HM. Eln. 21—21—3552—2837/1940. január 18.; HL. HM. Eln. 21—21—2977—408 595/1940. A m. kir. budapesti I. honvéd hadtesti ügyészségének átirata a HM. 21. osztályához. 1940. február 23.]

32 HL. HM. Eln. 21—21—2553—2839/1940. — A nógrádverőcei katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.

33 HL. HM. Eln. 21—21—3552—949/1940.

34 HL. HM. Eln. 21—21—3552—944/1940.; HL. HM. Eln. 21—21—3205—504 129/1940.; DIMK IV. 440. sz. irat. 588. o.

A magyar társadalmi szervek, a Lengyel Katonai Képviselőlet a titkos — de tömeges — csempészés módszeréhez folyamodott. A Katonai Képviselőlet előre meghatározta, hogy a szökésre parancsot kapott katonák hol, mikor gyülekezzenek.³⁵ A közös összefogásnak köszönhető, hogy rövid időn belül, 1940. nyaráig, 50 ezer lengyel katona és katonakorú lengyel menekült hagyhatta el az országot. A nagyecenki lengyel gyűjtőtáborból — 1940. január elején — történt tömeges szökéseket kivizsgáló jegyzőkönyv szerint a lengyeleket „...ponyvával letakart autóval, állítólag honvéd egyenruhába öltözött magyar szakaszvezető mint soffőr...”³⁶ szállította Budapestre. A vizsgálat során kiderült, hogy a szökéseket egy Sas Tatomér nevű lengyel százados szervezte meg Dembinski tábornok utasítására. A nagyecenki akcióval egyidőben, január 15-én a kiscenki lengyel táborból is tömeges szökést hajtottak végre. Az istentiszteletre menők közül 30 személy szökött meg. A lengyelek a közeli Ikva menti erdőben gyülekeztek, majd egy Budapestről — erre az időre odarendelt — ponyvával letakart teherautóval Budapestre utaztak.³⁷

Lugossy József, az m. kir. I/5. lengyel műszaki munkásszázad „K” tisztje jelentésében beszámolt arról, hogy 1940. január 8-án a váci táborból 24 lengyel katona megszökött. A nyomozás során megállapították, hogy a szökéshez Farkas Ferencné váci mosónő nyújtott segítséget. Ő szerezte be a szökéshez szükséges polgári ruhákat, és a lengyelek által írt leveleket személyesen postázta, hogy ne juthasson az ellenőrző közegek tudomására.³⁸ A határátlépésben a határmenti falvak népe — mint csónakosok és vezetők — segítették a lengyel menekülteket.³⁹ A lakosság pozitív és megértő magatartása igen jelentős volt, mert ruhaszerzés és bújtatás, ideiglenes illegális szállás biztosítása nélkül a tömeges szökés végrehajtása nehézségekbe ütközött volna.

A szöktetésnek számtalan módját alkalmazták. A jelentések szerint „Murakeresztúrnál a magyar vasúti hatóságokkal egyetértésben teher- és szeneskocsikon szállítják át a határon a lengyeleket...”⁴⁰

Az evakuáció egyik utolsó magyarországi állomása Nagykanizsa volt. A nagykanizsai táborparancsnok szerint a szökések azért folytatódnak zökkenőmentesen, mert „a polgári táborokat a polgári ható-

35 HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 511/1940. — A szökésre parancsot kapó katonák Budapestre utaztak további információkért. A Kossuth Lajos utca és a Vilmos császár úton levő illegálisan bérelt lakásokban helyezték el őket. Budapestben iratokat, pénzt és útmutatást kaptak a szökés útvonalára és végcélját illetően.

36 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4175/1940. — A nagyecenki lengyel katonai gyűjtőtáborban felvett nyomozati jegyzőkönyv. 1940. január 15.

37 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4175/1940. — A kiscenki katonai (lengyel) internálótáborban a szökésekről felvett jegyzőkönyv. 1941. január 15.; *Maros László*: Magyarország 50 000 menekült lengyel katonát szöktetett át a szövetséges hatalmak afrikai, olaszországi hadseregéhez. Dr. Antall József államtitkár nyilatkozata. Új Magyarország, 1945. október 2.; HL. HM. Eln. 21—21—3553—3171/1940. — A Dembinskinek küldött levél tartalmában és fogalmazásában egyaránt figyelemre méltó: „Méltóságos Dembinski István lengyel tábornok Úrnak, Budapest. Tudomásomra jutott, hogy Sas Tatomér lengyel internált százados, ki Nagyecenken volt internálva, f. év január elején engedéllyel Budapestre járt és Tábornok úrral tárgyal. Nevezett százados Nagycenkre történt visszautazása után 2 tiszttel és 130 fő legénységgel előre megszervezett szökést hajtott végre akként, hogy a szökö csoportért Budapestről küldtek teherautókat...”

38. HL. HM. Eln. 21—21—4387—2764/1940.

39 HL. HM. Eln. 21—21—3553—2840/1940.

40 HL. HM. Eln. 21—21—67 078/1939.

ságok alig-alig tudják ellenőrizni”.⁴¹ A táborparancsnok továbbá leírta, hogy 1940. január 22-én 12 polgári és 32 katonai állományú egyén Jugoszláviába szökött. Zágrábban elfogták őket és visszatoncolták Magyarországra. Ilyen esetekben a menekültek katonai mi voltukat letagadva polgári táborban, mint polgári menekültek jelentkeztek. Ez esetben, „ha akarnának órákon, vagy napokon belül ismét megszökhetnek... Amennyiben a polgári táborokból az internáltak minden legkisebb fenyítés nélkül úgy szökhetnek meg, ahogy akarnak — mint ahogy az a gyakorlatban van — ..., a szökések megakadályozását végrehajtani lehetetlen. De ez az eljárás elkedvetleníti a csendőrséget, a határőrséget és egyéb közbiztonsági szerveket is, ha látják, hogy azokat, akiket fáradságos munkával sikerült a táborba már másodszor is visszahozni, senki, semmi fenyítésben nem részesíti”.⁴²

A korabeli forrásokból egyértelműen arra következtethetünk, hogy a közigazgatási és az illetékes katonai hatóságok igen sok esetben külön-külön, egymás tájékoztatása, sőt tudta nélkül intézték a lengyel menekültek ügyeit, telepítettek, vagy költöztettek el lengyel táborokat. Barcs község határában lebonyolódó lengyel szökések miatt 1940 elején a pécsi IV. hadtest parancsnoksága vizsgálatot folytatott. A hadtestparancsnokság képviselője érintkezésbe lépett a Somogy megyei alispáni hivattal, ahol Csajdi szolgabíró alispáni titkár kijelentette: az alispánnak nincs tudomása arról, hogy Barcs községben lengyel menekülttábor van, éppen ezért a szökésekkel kapcsolatban felvilágosítást sem tud adni. A katonai nyomozók ezt követően a barcsi járás főszolgabírájához fordultak, aki aztán tájékoztatta a nyomozókat arról, hogy Barcson „... október végén, november elején belügyminisztériumi engedéllyel” a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság létesített lengyel polgári menekülttábor. A vizsgálati jelentés külön hangsúlyozta, hogy a barcsi szökéseket a „... Korona Szállóban székelő Dobor (nevű) lengyel menekült készíti elő, tehát az eddigi megállapítások szerint is a civil internáltak ellenőrzés alatt nem állanak, szabadon mozoghatnak és akkor szökhetnek meg, amikor akarnak. Nem áll tehát fenn azaz állítás, miszerint a szóban forgó rendszeres lengyel szöktetés a katonai »határ hatóságok« tudtával történne, ellenkezőleg..., a szökések meggátolására irányuló tevékenységet folytatom, eredménye azonban csak akkor lehet, ha a közigazgatási hatóságok... nem helyeznek — min-

41 HL. HM. Eln. 21—21—3977—419 843/1940. — A nagykanizsai katonai (lengyel) gyűjtőtábor parancsnokának 1940. február 17-i jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokságnak.

42 Uo. Lásd még a zalai és somogyi „szöktető” hálózattal kapcsolatban HL. HM. Eln. 21—21—3978—467 972/1940. július 13.; HL. HM. Eln. 21—21—3553—67 078/1940. — A nagykanizsai evakuációs központ lengyel parancsnoka Simanski alezredes és Nawojski hadnagy volt [HL. HM. Eln. 21—21—5353—2840/1940.]; Maros László: Hadifogoly szöktetés a németek háta mögött. Új Magyarország, 1945. október 9.; Új Magyarország 1945. október 2.; HL. HM. Eln. 21—21—4168/1940. — A csendőrnnyomozók jelentése szerint az érvényes útlevéllal rendelkezők a Budapest—Eszék, Budapest—Gyékényes útvonalon vasúton utaztak Jugoszláviába, míg „az útiokmányokkal nem rendelkező lengyeleket Nagykanizsa felé irányítják...”

den értesítés nélkül — a közvetlen határterületre őrizetlen és nem is őrizhető (!) lengyel menekülteket...”.⁴³

Az evakuációban a hatóságok megértő és segítő állásfoglalása volt a döntő. A BM IX. osztály vezetőjének — dr. Antall Józsefnek — minisztere mindenkori tudtával és beleegyezésével módjában állott az evakuáció minden eszközzel való segítése, a rendőrség, csendőrség és egyéb közigazgatási közegek megfelelő beállítása és nem utolsósorban jelentős anyagi és erkölcsi segítség igénybevétele is.

Az evakuáció ütemének meggyorsítását 1940 elején egyrészt az indokolta, hogy minden pillanatban várható volt a német kormány demarche, másrészt a menekülttáborokban januárban nagyfokú nyugtalanság volt tapasztalható Lengyelország jövőjét illetően. A lengyelek között elterjedt annak a híre, hogy tavasszal a francia—német arcvonalon egy nagyarányú offenzíva kezdődik. „Az offenzíva után majd béketárgyalások kezdődnek. — A béketárgyalásokon pedig nekik — a lengyeleknek — is van hozzászólásuk.” Ez pedig csak akkor lehet eredményes, ha a lengyelek egy megfelelő hadsereggel rendelkeznek. Ebből kiindulva „... kötelességüknek tartják a szökésekkel előmozdítani”⁴⁴ az új Lengyelország megeremtését. A szökések kampányszerű megszervezésére Dembinski tábornok az egyes lengyel táborok élére — hatáskörét túllépve —, a hadtestparancsnokságok lengyel összekötő tisztjeiket megkérdezése nélkül, a legbátrabb tisztet nevezte ki.⁴⁵ Az ennek következtében megnövekedett szökéseket a táborparancsnokok Dembinski túlságosan széles körű hatáskörével hozták összefüggésbe.

A HM január 9-én átiratban értesítette a Külügyminisztériumot, „hogy a szökések kezdenek oly szemérmetlenül növekedni, mint múlt év októberében volt”.⁴⁶ A szökések folytatódása esetén a katonai hatóságok a legszigorúbb rendszabályok alkalmazását helyezték kilátásba, „aminek az összes internáltra nézve kellemetlen következményei lesznek”.⁴⁷ A kilátásba helyezett hatósági retorzió alkalmazására azonban nem került sor.

Az érsekújvári lengyel tábor rangidős tisztje tudni vélte, hogy a Honvédelmi Minisztériumban az internált lengyel katonák és tiszték szökését hallgatólagosan jóváhagyták és tudtak arról, hogy a lengyel katonai és polgári menekülttáborokból naponta átlag mintegy 100—150 fő lengyel érkezik meg Franciaországba.⁴⁸

43 HL. HM. Eln. 21—21—3107—98 846/1940. — A pécsi IV. hadtestparancsnokság 2 1/1 1130 sz. felderítő (távirati) jelentése a HM. 21. osztályának. 1940. január 5. (HM. Eln. 931.)

44 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4174/1940. Schleifer ezredes a sárvári lengyel internáló tábor parancsnokának jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság Lengyel Internáltak Ügyosztályának.

45 HL. HM. Eln. 21—21—3553—7084/1940.

46 HL. HM. Eln. 21—21—3553—2805/1940.

47 Uo.

48 HL. HM. Eln. 21—21—2805/1940. — Az érsekújvári m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának. Az érsekújvári táborparancsnokság több információból arra a következtetésre jutott, hogy a lengyel tiszték újabb szökési akciókat készítettek elő. A táborparancsnokságot megerősítette ebben a tábor rangidős lengyel tisztje is — Bragiewicz Tadeusz alezredes —, aki bizalmas formában kihangsúlyozta, hogy a „Honvédelmi Minisztériumban az internált lengyel legénység szökését hallgatólagosan jóváhagyják és, hogy átlag naponta a magyar internáló táborokból mintegy 100—150 fő érkezik meg a francia frontra”. Bragiewicz alezredes azt is kijelentette, hogy „a szökéseket központilag szervezik és irányítják, a lengyel tiszték és altiszték a szökésre parancsot és hozzá anyagi eszközöket kapnak.”

Dembinski tábornok 1940 tavaszán javaslatot tett néhány tábor és a nagyszámú legénység áthelyezésére. A HM 21. osztálya feltételezte, hogy a lengyel tiszteknek és legénységnek Budapestre, vagy a déli határszél felé való tömörülése és az abból adódó állandó nagyarányú mozgásoknak az a célja, hogy az áthelyezettek 90%-a a tábort elhagyva útközben megszökik és az új táborokat nem éri el. A menekültek ügyeivel foglalkozó hatóságok a Katonai Képviselőt megélénkült munkájából arra következtettek, hogy a lengyelek 1940 tavaszára „újból nagyarányú szöktetéseket készítenek elő — amely német részről nemcsak újabb intervenciókat válthat ki, hanem erősebb rendszabályokat is kihívhat”.⁴⁹

A hadtestparancsnokságokhoz kiküldött rendelkezéssel mérsékelni akarták a nagyarányú lengyel előkészületeket. A táborokban levő lengyel rangidős tiszteknek a Dembinski irodájával való korlátlan és ellenőrzésmentes összeköttetését megszüntették. A rangidős tisztek hatáskörét úgy szabályozták, hogy működési körük a táboron belüli ügyekre — tisztek és a legénység foglalkoztatása, tisztság, fegyelem, kulturális élet stb. — korlátozták. Ugyanakkor figyelmeztették a táborok magyar parancsnokait, hogy a lengyel tisztek hatáskörcsökkenése nem jelenti, hogy a „magasabb rendfokozatú lengyel (el) tiszteknek a kellő tisztelet meg ne adassék”.⁵⁰

Voltak olyan elképzelések is, miszerint a szökések automatikusan megszűnnének, ha a déli menekülttáborokat az ország belsejébe helyeznék át.⁵¹ A helyi közigazgatási vezetők határozottan tiltakoztak minden olyan terv ellen, amely esetleg a területükön levő táborok feloszlását, vagy áthelyezését irányozta elő. Barcs járás főszolgabírája aggályait megindokolva rámutatott arra, hogy a menekültek számára kifizetett „napi 2 pengő ellátási díjból a járás lakossága havonta közel 50 000 pengő nem várt jövedelemhez jutott, ezáltal az elég súlyos anyagi viszonyokkal küzdő határszéli magyar lakosság sorsán történt könnyítés”.⁵² A hatóságoknak kapóra jött, hogy a vidéki közigazgatási vezetők — ha anyagi szempontból is, de ragaszkodtak a menekültekhez. A zsoldfizetés és a rendszeres szökésekből adódó állandó komplikációk — nem volt fix létszám — arra készítették a főszolgabírói hivatalokat, hogy a tábor létszámát a segély kifizetése közötti időben fiktív módon állapítsák meg. Ezzel lényegében önmaguk tették mindenki más számára áttekinthetetlenné a menekültek országon belüli mozgását és tényleges létszámát.

A szökések megszüntetésének másik változata szerint a csendőrsők és a személyzet létszámának növelése a lengyelek szökését „majdnem teljesen” megszüntetné.⁵³ A HM 21. osztály véleménye szerint a csendőrség létszámának növelése „legfeljebb megnehezí-

49 HL. HM. Eln. 21-21-3977-425 373/1940

50 HL. HM. Eln. 21-21-3553-5890/1940. — A Honvédelmi Minisztériumnak a hadtestparancsnokságokhoz kiadott rendelkezés tervezete. 1940. március 18.

51 HL. HM. Eln. 21-21-3554-11 121/1940.

52 HL. HM. Eln. 21-21-3558-53 164/1940. — Eger város polgármesterének levele Werth Herik vezérkari főnöknek; OL. BM. Ált. K. 150. IX-9-4013-6700/1939. — A tabi járás főszolgabírójának utasítása a járás közigazgatási tisztviselői számára.

53 HL. HM. Eln. 21-21-3553-4196/1940.

tené és talán csökkentené, de nem akadályozná meg a szökéseket. Mivel már más intézkedések történtek — komoly intelem az internáltakhoz és a szökések szervezőihez, amelynek hatása máris tapasztalható —, az őrsök megerősítése nem látszik szükségesnek.”⁵⁴

A jugoszláv követség 1940. április 1-én jegyzékben fordult a külügyminiszterhez, amelyben felhívta a magyar hatóságok figyelmét rá, hogy „Magyarországról Jugoszláviába átszökő lengyelek száma napról napra növekszik, aminek okául a magyar hatóságok nem megfelelő szigorú ellenőrzését és eljárását állapítják meg.”⁵⁵

Az ismételt figyelemztetések hatására a HM 21. osztályában újra megfogalmazták azt a tényt, hogy Magyarországról Jugoszlávián át Franciaországba irányuló szökéseket a budapesti lengyel konzulátus szervezi és céljaira a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottságot és egyéb magyarországi lengyeleket segítő szervezeteket is felhasználja. Az információkat összevetve leszögezték: „... amíg ezen szervezeteknek működési engedélyük van és amíg a lengyel férfiak utazása meg nem tiltatik, a szökések száma minden más ellenintézkedés ellenére csak növekedni fog.”⁵⁶

A lengyel menekültek szökését szervező lengyel követség és konzulátus, Dembinski katonai irodájának működése ország-világ előtt nyilvánvalóvá vált. Áprilistól mindezeket sem eltitkolni, sem félremagyarázni nem lehetett. Dembinski tábornok több ízben tagadta ugyan, hogy egyik szellemi irányítója és szervezője lenne a szökéseknek, ennek ellenére a HM 21. osztálya arra a következtetésre jutott: „... a gyanú annyira alapos, hogy az osztály véleménye szerint működésüket be kell szüntetni.”⁵⁷ Ennek értelmében felszólították Dembinski tábornokot, hogy 48 órán belül katonai irodájának beosztottaival együtt a Budapest-pasaréti lengyel katonai gyűjtőtáborba vonuljon be.

Dembinski Váci utcai irodájának beszüntetése ellenére az evakuáció meggyorsult. A világháború eseményei arra késztették a lengyel menekültek vezetőit, hogy Európa lángba borulása előtt létrehozzák az emigráns lengyel hadsereget és annak létszámát szüntelenül növeljék.

A magyarországi lengyel menekültek aggódva figyelték az észak-európai hadműveletek alakulását. A bizonytalanság, a nyugtalanság növekedése a szökésekben mutatkozott meg. A mosonmagyaróvári táborból május 3-tól kezdődően a hónap végéig 12 tiszt és 263 fő

54 HL. HM. Eln. 21—21—3553—5890/1940. (HL. HM. Eln. 21—21—3553—4196/1940.)

55 HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 493/1940.

56 HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 504/1940. HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 493/1940. HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 570/1940. — A lengyel katonák evakuációjának szervezése tekintetében érdekes adatokat szolgáltat Rakovszky tábornok jelentése: „A Budapesten még mindig működő, úgynevezett lengyel katonai attache az internáltaknak »lengyel« zsoldot fizet. Ezt a zsoldfizetést nem a létszámnak megfelelően hajtják végre, hanem a zsoldfizetéssel, illetve zsold nemfizetéssel gyakorolnak nyomást az internáltakra a szökéseket illetően.” A jelentés beszámoló arról, hogy amennyiben a szökésre kijelölt katona nem hajtja végre a Magyarország elhagyására felszólító parancsot, azaz nem szökik meg, abban az esetben nem kap többé zsoldot és a „... franciaországi, úgynevezett lengyel kormány értesítést kap, hogy az illetőt »fekete listára« tegye.” [L. HM. Eln. 21—21—3978—460 419/1940. Az I. budapesti hadtestparancsnokság (16 429. sz. ko/I. men. — 1940.) intézkedési javaslata a lengyel internáltak szökései tárgyában Budapest, 1940. június 15.]

57 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4175/1940.

legénység szökött meg.⁵⁸ A III. hadtest parancsnoka, Pekle tábornok május 4-i jelentésében megállapította, hogy a „lengyel internált legénység — sőt tisztek között is a szökések mind gyakrabban és tömegesebben fordulnak elő... a petlend-pusztai gyűjtőtáborból 9 nap alatt 167 fő internált szökött meg.”⁵⁹

A lengyel emigráns kormány képviselői a nyugati rádióadókon keresztül 1940. május 4-én felszólították a magyarországi menekülteket, hogy hagyják el Magyarországot, mert a jugoszláv határon való átjutás kedvező lehetőségként kínálkozik.⁶⁰ A felhívás hatására — a nagykanizsai táborparancsnok jelentése szerint — csupán Nagykanizsáról május 5-én éjjel „7 lengyel tiszt és 25 legénységi állományú egyén megszökött”.⁶¹

Az angol—francia csapatok által végrehajtott norvégiai hadműveletek sikertelensége, a német alakulatok gyors győzelme vegyes nyugtalanságot keltett országszerte, s ez fokozott mértékben áterjedt a lengyel menekültekre is. A sárvári táborparancsnok jelentése szerint a lengyelek a magyar lakosok között „izgattak” és azt híresztelték, hogy „Hitler Magyarországot is agyon fogja nyomni”.⁶² A menekültek látva az események gyors alakulását, úgy ítélték meg a helyzetet, hogy a német hadsereg Magyarországot is megtámadhatja, amennyiben Hitler érdekei azt megkívánják. A lengyelek az esetleges német fogságot mindenáron el akarván kerülni, meggyorsították szökési akcióikat. Ez magyarázza, hogy a sárvári táborból május 8-án és 9-én 223 tiszt és katona szökött meg. Nyilvánvaló, hogy a belügyi hatóságok — egyes vezetőinek — „mulasztása” és tudta nélkül a szökések nem fordulhattak volna elő, s nem ölthettek volna tömeges méreteket.⁶³

A lengyel emigráció vezetői az angol—francia hadsereg „tétlensége” ellenére bíztak nyugati szövetségeseikben — különösen Franciaországban. Az emigráns lengyel kormány, a szervezkedő lengyel hadsereg a francia kormány oltalma alatt tevékenykedett. 1940 májusa azonban keserű csalódást okozott a lengyeleknek. A Franciaországhoz fűződő remények május 10-én szertefoszlottak. A német hadsereg a Benelux államok megtámadásával egyidőben szárazföldön és a levegőben totális támadást indított Franciaország ellen. Az ún. „furcsa háború” befejeződött, helyette a valóságos háború, a nyugati szövetségesek részéről a létért való küzdelem kezdődött meg.⁶⁴

Az evakuációban 1940. május 10-e után változás következett be. Míg azelőtt Franciaország volt a végcél, a francia összeomlás után Cypruson, illetőleg a francia csapatok megszállta Szíria területén gyülekeztek a lengyelek.⁶⁵

58 HL. HM. Eln. 21—21—3556—29 116/1940.

59 HL. HM. Eln. 21—21—3556—27 911/1940.

60 HL. HM. Eln. 21—21—3556—23 707/1940.

61 Uo.

62 HL. HM. Eln. 21—21—3556—27 911/1940.

63 Uo.

64 Roberto Battaglia: A második világháború. Budapest, 1966., 74—75. o.

65 HL. HM. Eln. 21—21—3558—36 324/1940. — A nagykanizsai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése. Jegyzőkönyv 1940. június 22.

A németek gyors észak-európai és franciaországi sikerei azt a látzatot keltették, hogy a német csapatok európai győzelme csak rövid idő kérdése. A magyar uralkodó osztály a kül- és belpolitikát is aszerint kívánta átalakítani. Az uralkodó osztály elvakult németbarát része elérkezettnek látta az időt rá, hogy Magyarországot végleg Hitler szekereéhez kösse. A kormánypárt Imréd köré csoportosuló része a Teleki-kormányt azzal vádolta, hogy nem folytat egyértelmű és megbízható németbarát politikát.⁶⁶ A szélsőjobboldal elégedetlen volt a hivatalos külpolitikával annak ellenére, hogy Horthy elismeréssel nyugtázta a németek norvégiai „eredményeit”, Teleki ugyan ebben az időben „... a belpolitikai gyeplőket az eddigieknél szorosabbra fogta...”⁶⁷, s május 20-án írt levelében arról biztosította Hitlert, hogy „Nemzeti feladatainkat továbbra is a tengelyhatalmak érdekeivel összeegyeztetve akarjuk megoldani”.⁶⁸

A katonai vezetés fokozatos erősödésével a lengyel menekültek mozgási szabadságának csökkentése, a szökések megakadályozásának követelése a hadtestparancsnokságok részéről is egyre gyakoribbá vált. A budapesti hadtestparancsnokság kifogásolta, hogy a Budapestben működő lengyel katonai attasé a menekülteknek ún. „lengyel zsoldot” fizet, továbbra is szervezi és irányítja a szökéseket. Felhívta a HM figyelmét, hogy az emigráns lengyel kormány budapesti képviselőjén keresztül a „magyar állam és a fegyverbaráti viszonyban levő államok terhére” Magyarország határain belül ártalmas politikát folytat.⁶⁹

A katonai vezetés aktivitása érezhető nyugtalanságot keltett a lengyel menekültek között. A kaposvári lengyel katonai gyűjtőtáborból június 25-én 58 fő katonája megszökött. A szökések máshol is gyakoriak voltak. Kiscenk környékén 2 napos harcászati gyakorlat volt, amely alkalomból a tüzérség élessel lőtt és ebből az internáltak arra következtettek, hogy „már mi is cselekvően beléptünk a háborúba és emiatt ők (a lengyel menekültek — L. I.) nem internáltak, hanem hadifoglyok lesznek.”⁷⁰

Baló ezredes a HM 21. osztályának vezetője a HM-be érkező német tiltakozások hatására a Külügyminisztériumnak levélben jelezte, hogy a lengyelek tömeges szökésének megakadályozására lépéseket kívánnak tenni. „... a Küm úr figyelme felhívott arra, hogy a lengyel internáltak tömeges szökéseit a budapesti lengyel követség és konzulátus szervezi és készíti elő. A Küm úrral egyben közöltetett, hogy ha a szökések tovább is folynak, a legszigorúbb rendszabályok fognak az internáltak ellen életbe léptetni.”⁷¹

66 Wilhelmstrasse ... 320. sz. irat 4/91. o.

67 Wilhelmstrasse ... 311., 312. sz. irat, 486—481. o.

68 Wilhelmstrasse ... 318. sz. irat, 488. o. Vö.: Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962., 47. sz. irat, 220. o.

69 HL. HM. Eln. 21—21—3978—460 419/1940. — A budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának 1940. július 15.

70 HL. HM. Eln. 21—21—3556—34 614/1940. — A kapuvári m. kir. katonai (lengyel) táborparancsnokság jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokságnak.

71 HL. HM. Eln. 21—21—3553—2805/1940. — Ghyczy követ válasziratában (454/pol—1940.) biztosította Baló ezredest, hogy a HM átirat lényegére felhívta a budapesti lengyel ügyvivő figyelmét.

A tömeges szökések körülményeinek a kivizsgálásakor a nyomozók felháborodva tették szavá, hogy a katonai nyomozó szervekkel ellentétben „...a polgári hatóságok... eddig még a lengyel internáltak szökésének előmozdításában részt vett magyar polgári egyének legnagyobb részét eljárás alá sem vonták”, sőt a hadtestparancsnokságok által letartóztatott és fogvatartásra átadott „...tettenént bűnösöket (?) állítólag felsőbb rendelkezésre szabadon bocsátották...”, amikor a hdt. pság a lengyel internáltak szökésének megakadályozása végett költséget és munkát nem kímélt... nem találja helyénvalónak a polgári hatóságok lassú és engedékeny eljárását... a tettenént szöketőkkel szemben.”⁷²

A tömeges szökések 1940 folyamán tovább folytatódhattak. A szökések szervezésében és lebonyolításában a felelősség általában megállapíthatatlan volt — olvashatjuk a III. hadtestparancsnokság összefoglaló jelentésében —, „mert a nyomok olyan körök felé vezetnek, amelyekkel szemben a rendőrség bizonyos fajta kívülálló körülmények fennforgása miatt tehetetlen.”⁷³ Dr. Antall József, a BM IX. osztályának vezetője állásánál és befolyásánál fogva irányítani tudta az eseményeket. A német intervenciókat azonban sokáig figyelmen kívül hagyni nem lehetett. A főszolgabíróknak adott általános utasításában — 1940. június 25-én — Antall elrendelte, hogy minden menekült, minden nap köteles a táborparancsnok, vagy helyettese — táborfelügyelő, községi és körjegyző — által megállapított helyen és időben személyesen jelentkezni s saját kezű aláírással a táborban való tartózkodást igazolni.⁷⁴

A szökések miatt dr. Steifer vezérkari ezredes — Dembinski utóda —, a Lengyel Katonai Képviselő vezetője is megtorlásokra számított. Steifer ezredes július 2-án kiadott körrendeletben tudatta a táborok rangidőseivel, hogy a júniusi tömeges szökésekre való reagálásként „újabb szigorítások várhatók a Magyar Katonai Hatóságok részéről.”⁷⁵ Steifer közölte beosztottaival, hogy a szökéseket részben le kell állítani, részben új módon kell megszervezni, annál is inkább, mert „A magyar hatóságok véleménye szerint a szökések a régi tervek szerint történnek, amelyek lényegesen más helyzethez és situációhoz voltak teremtve.” A körrendelet végén Steifer ezredes a rangidősöktől azt kérte, hogy a „lengyel katonák érdekében használják fel személyes befolyásukat a szökések meggátlása érdekében... Figyelni kell arra, hogy vendéglátóinknak minél kevesebb bajt okozzunk, és minél több hasznot hozzunk.”

Steifer ezredes véleménye szerint a magyarországi táborok biztonságát nem szabad feláldozni és veszélyeztetni a meg-megújuló szö-

72 HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 583/1940. — A VII. hadtest és a VII. csendőrnnyomozó kerület nyomozói lengyelszöktető hálózatot lepleztek le. Nagy altábornagy, a VII. hadtestparancsnok jelentése a HM. 21. osztályának, 1940. július 3.

73 HL. HM. Eln. 21—21—3556—27 911/1940.

74 Országos Levéltár (továbbiakban OL.) Belügyminisztérium (BM) Általános iratai (Ált.) K 150—IX—9—4013—6700/1939—1941. — A BM Menekültügyi Osztályának utasítása a főszolgabíróknak.

75 HL. HM. Eln. 21—21—4391/1940. szám nélkül. — „Rangidős tisztekhez” c. körrendelet 1940. július 2.

kési akciókkal, mert a németek nyomására a magyarok szigorító intézkedéseket lesznek kénytelenek bevezetni. Tartott attól, hogy a megtorló intézkedések hatása nem lesz arányban a megszököttek tényleges katonai értékével. Végül is arra a következtetésre jutott, hogy azt „őszintén be kell vallanunk, hogy... nem egy esetben irigyelhetik meg az itteni helyzetünket otthon hagyott családaink”.⁷⁶ Steifer a már kiharcolt pozíciókat, a lengyelek viszonylagos jólétét féltette, vonakodott azt kockára tenni. Ez az álláspont határozott viszszalépést jelentett a Dembinski tábornok vezette evakuációs programhoz képest. A magyar hatóságok magatartásában a német hadsereg eredményei miatt — félve a német intervencióktól — kétségtelen bizonyos változások következtek be. 1940 tavaszától egyre több táborparancsnok akadt (pl. a sárvári és a fertőszentmiklósi táborparancsnok), akik — felsőbb utasításra vagy a németek iránti csodálatukat hangsúlyozva — „komolyan” vették a lengyelek őrzését.

A lengyel menekültek evakuációja a polgári lakosság segítségével 1940 nyarán—őszén is lehetséges volt. Egész szöktető hálózatokat fedeztek fel a nyomozók. A csizi, bánrévei és pelsőci kereskedők polgári ruhák szerzésével, a gépkocsifuvarozók a szökésben levők szállításával segítették a lengyeleket az ország elhagyásában.⁷⁷

A polgári lakosok mellett vallási felekezetek, a protestáns és katolikus egyházak papjai is hathatós segítséget nyújtottak az evakuáció lebonyolításához. A püski táborban megszervezett tömeges szökést Strudziski lengyel lelkész a püski község magyar plébánosának segítségével készítette elő. A szökésekhez szükséges polgári ruhákat a püspöki plébánián tárolták és osztották szét.⁷⁸ A nagyecenki lengyel táborból való nagyarányú szökésekkel kapcsolatban Cisztler István lelkész a szökéseket segítő és előkészítő titkos tevékenység gyanújába keveredett. Bebizonyosodott, hogy a szökni készülöket anyanyelvükön tanácsokkal látta el és igyekezett a lengyelek különböző kérésének eleget tenni. Tudunk olyan esetekről is, amikor a polgári lakosság egyházi épületekben, istentiszteletek alkalmával fejezte ki a len-

76 Uo.; HL. HM. Eln. 21—21—3978—469 560/1940. — „... P. P. starszy obozów powinny sobię zdawac sprawie jak dalece takie fakti zorganizowanych masowych i innych ucieczek, czy to do kraju czy to panstwo osciennych, lub nawet na teren Wegier w poszukiwaniu za praca lub lepszymi warunkami bytu, szkodza naszym stosunkom z wladzami węgierskimi, na jakie przykrosci narazaja swych wojskowych przelozonych węgierskich, odpowiedzialnych za calosc obozów oraz jak szkodliwie moga sie obdic na sprawie polskiej w kraju... Musimy dolozyc wszelkich stran, azeby nasi gospodarze mieli z nami jak najmiej klopotu a raczej moziwie najwiekszy pozytek. Pragnalbym wszystkim wpoic dobre zrozumianie haslo karnosci i uzytecznosci...”

77 HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 583/1940. — A VII. honvéd hadtestparancsnokság és a miskolci VII. csendőrkerület nyomozati jelentése a HM. 21. osztályának. 1940 első felében a táborokban különféle „lengyel szöktető” hálózatot fedeztek fel. Az Ipoly menti táborokban a lengyelek evakuációját a lakosság köréből is támogatták. „... a szökéseket Kántor Ferenc balassagyarmati lakos a Szent István Társulat budapesti könyvterjesztő cég balassagyarmati fiókjának üzletvezetője és egyben bérautó fuvarozó vezette”. A csizi, bánrévei kereskedők a szökni szándékozó lengyel katonai internáltak részére polgári ruhákat vásároltak. „A gépkocsi fuvarozók pedig a szökésben levő lengyel katonai internáltakat szállították Budapestre a lengyel követésre” — olvashatjuk a nyomozati jelentésekben. A VII. csendőrkerület nyomozói azt is kiderítették, hogy „Tornalja községben Holézi Gyula vendéglős és autófuvarozó a Pelsőc-i, Jolsva-i és a Csiz-i internált lengyel katonai személyeket szöktető ottani lakosokkal állt összeköttetésben, kiknek közbejöttével a szökésben levő lengyel internáltakat gépkocsin Budapestre szállították”.

78 HL. HM. Eln. 21—21—3556—34 613/1940. — A székesfehérvári II. honvéd kerületi parancsnokság távirati jelentése a HM. 21. osztályának.

gyelek iránti szimpátiáját. Esztergomban például 1940. június 30-án a nagymise után — a jelenlevő lengyel menekültekkel együtt — a magyar himnusz után a lengyelt is elénekelték.⁷⁹ Hőgyész községben 1940. október 8-án a mise után a lengyel himnuszt együtt énekeltek a lengyelekkel,⁸⁰ de más helységekből is voltak hasonló esetek, amelyek a lakosság lengyelbarátságát reprezentálták.

A Lengyel Katolikus Egyház Magyarországra menekült képviselői is felismerték feladataikat és lehetőségeiket, azt, hogy segíthetik a lengyel hadsereg francia, majd brit területen való megszervezését. A katolikus papok zöme tudatosan vállalta illegális szerepét és feladatait, amivel biznyságot tettek arról, hogy a maguk módján hozzá kívánjanak járulni a fasizmus elleni harchoz, jóllehet mindezt a nyugati hatalmakkal — a Szovjetunió nélkül — való szövetségben gondolták megvalósítani.

A Lengyel Katolikus Lelkipásztorság (Katolickie Duszpasterstwo nad Uchodzami Polskimi na terenie Królestwa Wegier) a magyar tábori püspökség támogatásával a Honvédelmi Minisztérium engedélyével — felnőttoktatás és továbbképzés céljából — a katonai és polgári táborokban működő Katolikus Szabad Egyetemet létesített. A tanfolyamon más hasznos ismereteken kívül nyugati nyelveket, nemzetközi jogot, rádiótechnikát — magas óraszámban — oktatták, amely nyilvánvalóan katonai célokat is szolgált, mert felvértezte a szökésre parancsot kapó katonák ezreit a szükséges nyelvi és jogi ismeretekkel.

A lengyel menekült katonák tisztjeik vezetésével vasárnaponként a helybeli templomokat látogathatták. Az istentiszteleteken való megjelenést tömegesen használták fel szökésekre, amire a hatóságok hamar felfigyeltek. A nyomozati jelentések szerint: „Ha egész héten nincs is a táborból szökés, a városban tartott istentiszteletek után mindig vannak szökések.”⁸¹ Czerwinski lengyel polgári lelkész az ipoly-hídvégi táborban mise közben a Franciaországba való szökésre szólította fel lengyel hallgatóságát: „meddig lesztek ti még itt, miért nem vagytok már régen Franciaországban? Minden jó hazafinak ott a helye”.⁸² A szervezett szöktetésben való részvétel — jogos — vádjával illeték Stanislaw Laski lelkészt és társait, akik ellen az az alapos gyanú merült fel, hogy kapcsolatban vannak a lengyelországi ellenállási mozgalommal és, hogy a garanyi táborból a lengyel menekülteket tömegesen szökésre bírják.⁸³

A HM a tömeges szökések megakadályozására — de legalábbis mérséklésére — törekedett. A táborórség számszerű növelését, vasutak és utak fokozott ellenőrzését helyezte kilátásba. A párizsi lengyel kormánynak küldött magyarországi helyzetjelentés szerint „mindezek

79 HL. HM. Eln. 21—21—3553—943/1940.

80 HL. HM. Eln. 21—21—3727—59 130/1940.

81 HL. HM. Eln. 21—21—3977—402 694/1940. — A m. kir. komáromi katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának Tadeusz Gajda lengyel tábori lelkész tevékenységéről.

82 HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 853/1940. — A VII. honvéd hadtestparancsnokság 1938. sz. távirati jelentése a HM. 21. osztályának.

83 OL. BM. Ált. K 150 IX—9—4024—238/1939—1940. — A m. kir. Honvéd Vezérkar főnökének bizalmas jelentése a belügyminiszternek.

dacára a táborokból Budapestre való szökés lehetséges és az evakuáció az utolsó napokban sem csökkent... (mert) a Belügyminisztérium és a rendőrség nem nehezítik meg az evakuációs munkát”.⁸⁴ A jelentés megemlíti, hogy a HM beleegyezne a táborokból napi 1—2 fő szökésében, de ezt az emigráció nem fogadhatja el, mert a „végtelenségig meghosszabbítaná az evakuációt és demoralizálná a legénységet”.

Nagy altábornagy a lengyel katonák szökésének meggátlása érdekében végzett hatósági munkát lassúnak és eredménytelennek ítélte. Véleménye szerint polgári — néha katonai — hatóságok tessék-lás-sék eljárásából tetemes „erkölcsi kár” származott. Ezért javasolta, hogy a lengyel menekültek szökését elősegítő polgári személyeket a polgári hatóságok késedelem nélkül tartóztassák le és rövidített eljárással szigorúan büntessék meg, a szökéseket következetes hatósági szigorral kell megakadályozni.⁸⁵

A polgári hatóságok „lassú” munkája mellett egyes katonai táborparancsnokságok később is elnéző, a szökéseket elősegítő magatartást tanúsítottak. Rosner Kálmán századost a I. hadtestparancsnokság fenytetésben részesítette, mert a tiltó rendelkezések ellenére Molenda lengyel őrnagy és tisztársai részére — szabályellenesen — szabadságot engedélyezett, ami tömeges szökésre vezetett.⁸⁶ Az újdörögi 1. számú m. kir. lengyel műszaki munkásszázad magyar parancsnoka mentegetőzve kérte a lengyel katonákat, hogy a rendszeres szökéseikkel ne okozzanak kellemetlenséget a magyar katonai hatóságoknak, mert „egy baráti nemzet fiai nem hozhatnak ennél fogva minket, mint barátokat oly helyzetbe, amelyben mi, a mi eskünkkel fogadott kötelezettségeinket meg kell, hogy szegjük”.⁸⁷

A lengyel katonák evakuációja 1940 első felében rendkívül eredményes volt. A lengyel követség és konzulátus, a Lengyel Katonai Képviselőlet a magyar hatósági és társadalmi szervek közötti együttműködés eredményeképpen több mint 40 ezer lengyel katonát sikerült kijuttatni az országból. Mindez nem maradhatott titokban. Erdmannsdorff budapesti német követ 1940. augusztus 9-én a Külügyminisztériumban közölte, hogy a német kormány értesülései szerint „a lengyel árnyék kormány az összes 40 éven aluli katonaköteles lengyel menekülteket Magyarországról, Jugoszláviából, Romániából és Görögországból, Bulgárián és Törökországon át a Cyprus szigetekre és Palesztinába akarja evakuálni. Az internált katonaköteles lengyel menekülteket kétségtelenül az angol hadiszolgálatban akarják felhasználni”.⁸⁸ A vezérkari főnökség felhívta a Belügyminisztérium figyelmét a lengyel szökések okozta külpolitikai bonyodalmakra.

84 HL. HM. Eln. 21—21—3558—23 695/1940. — Dr. Kornaus alezredes jelentése a párizsi lengyel kormány honvédelmi miniszterének 1940. V. 13. A jelentés szerint 1939. szeptember 20—1940. március 29-ig 8670 fő, 1940 márciusban 3967 fő, áprilisban 4461 fő, május 1-től 11-ig 1469 fő, összesen 18 567 katona evakuált. A szám nem lehet teljes, mert írásos feljegyzést sok esetben nem is készítettek.

85 HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 583/1940. — A miskolci VII. honvéd hadtestparancsnokság és a miskolci VII. csendőrkörületi parancsnokság nyomozati jelentése a HM. 21. osztályának.

86 HL. HM. Eln. 21—21—3556—36 242/1940. — A budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM 21. osztályának.

87 HL. HM. Eln. 21—21—3556—29 084/1940.

88 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4196/1940.

A vezérkar 2/D osztálya a német kormány kérését támogatva a honvédelmi minisztertől azt kérte, hogy „a Magyarországon tartózkodó katonaköteles lengyel menekülteknek kiutazása minden eszközzel megakadályoztassék”.⁸⁹ A hónapok óta várt német demarche „későn” érkezett. A katonailag legértékesebb menekültek a légierő, páncélos és légvédelmi alakulatok jól kiképzett tisztjei és katonái evakuációja a német tiltakozó jegyzék megérkezése — 1940. augusztus 9. — előtt lényegében befejeződött.⁹⁰ A lengyel katonák szökését előkészítő és szervező megbízottak egy részét 1940 nyarán letartóztatták. Orłowski budapesti lengyel követ (augusztus 13.) felkereste a vezérkar főnökét, hogy a letartóztatott lengyel diplomaták és katonák szabadlábra helyezésében a segítségét kérje. A vezérkar főnöke — általános megelégedésre — a HM-be írott levelében „tekintettel az általuk... betöltött (!) diplomáciai jellegű megbízatásra”, a fogvatartott lengyel megbízottak [Alfred Krajewski követségi titkár, (Oohnal) József Kornaus vezérkari ezredes, követségi futár és Tadeusz Bastgen őrnagy, követségi tisztviselő] szabadon bocsátását javasolta. Orłowski követ ugyanakkor ígéretet tett rá: amennyiben a szabadon bocsátásra sor kerül, a három „követségi alkalmazott” elhagyja az ország területét.⁹¹

A lengyel követség katonai attaséja — Jan Emisarski ezredes — és Dembinski tábornok távozása után az evakuáció üteme lelassult. Egyrészt azért, mert a katonakorú lengyel férfiak zöme eltávozott az országból, másrészt az evakuációt szervezők vezérkara szintén elhagyta Magyarországot. Steifer ezredes — Dembinski utóda — a helybenmaradás elvét vallotta, munkatársait is igyekezett a magyar hatóságokkal való együttműködésre bírni.

Ennek ellenére a táborokból való szökések 1940 őszén is folytatódtak, de az esetek többségében már nem külföldre. Sok lengyel katona a viszonylag rossz elhelyezési körülmények miatt a katonai táborokból megszökött. Katonai mivoltukat letagadva polgári táborokba kérték felvételüket, vagy egyszerűen a mezőgazdasági munkák alkalmával szerzett ismeretségüket felhasználva egyéni gazdáknál és kisparosoknál próbáltak szállást és munkát találni.

A váci lengyel műszaki munkásszázad táborából történő szökések kivizsgálásakor kiderült, hogy a lengyelek a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság útján — ahol álnevet vallottak be, igazolványt és vasúti jegyet kaptak —, s valamelyik polgári táborba helyezkedtek el. A polgári táborokba való átáramlás okát az I. hadtest parancsnoksága — Horvai tábornok — abban látta, hogy a polgári táborokban

89. Uo.

90. HL. HM. Eln. 21—21—3553—23 695/1940. — Dr. Jan Kornaus alezredes jelentése a párizsi lengyel kormánynak. A lengyel katonai vezetők szükségesnek tartották a törzstisztek Franciaországba való kijuttatását mert „nagy az elégedetlenség közöttük és igen sok értékes tiszt van még (Magyarországon — L. I.), akik későn lépték át a határt”. A lengyelek szerint azokat a lengyel katonakorú férfiakat, akik katonai szolgálatra nem felelnek meg, Magyarországon kell visszatartani. Ennek szellemében sorozták és indították útnak a magyarországi lengyeleket előbb Franciaországba, majd angol és francia fennhatóságú területekre.

91. HL. HM. Eln. 21—21—3557—36 257/1940. — Az 1. honvéd kerületi parancsnokság hírszerző és kémelhárító alosztály jelentése a HM. 21. osztályának. Dohnál József (dr. Jan Kornaus) vezérkari ezredest 1940. július 5-én elfogták. [Lásd HL. HM. Eln. 21—21—3555—23 695/1940. I. hdt. pság 43 190. sz./eln. II.—1940.; HL. HM. Eln. 21—21—3557—47 110/1940. (58/küm. pol.—1940. és (3888) pol.—1944.)]

sokkal nagyobb a mozgási szabadság és a menekülteket semmiféle korlátozó intézkedés nem érintette. Horvai tábornok szerint a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság tudatosan, vagy jóhiszeműen elősegítette a menekültek önhatalmú átminősítését, mert a jelentkezőknek a bediktált adatokról hivatalos írást adott. A váci táborparancsnokság „K” tisztje szerint a polgári táborok — főszolgabíró, jegyző — parancsnokai „bűnös mulasztásokat” követtek el, mert a menekültek felvételénél „felületes” eljárást tanúsítottak.⁹²

Az ország területén ezrével éltek olyan lengyel menekültek, akik sem polgári, sem katonai táborban nem voltak nyilvántartva. A HM 21. osztálya ennek megakadályozására olyan rendelet kiadását tervezte, mely a polgári lakosságnak megtiltaná a menekültek — katonai hatósági — engedély nélküli alkalmazását.⁹³

1941 elején a lengyel szökések megakadályozása érdekében a VKF a legszigorúbb intézkedések életbe léptetését kérte a HM-től. A polgári táborokban levő 18—42 év közötti férfiak összegyűjtését és katonai táborokban való elhelyezését tervezték, annak érdekében, hogy a folyamatos szökések „végleg” megszűnjenek. A tapasztalat szerint a szökések nagy része úgy bonyolódott le, hogy a szökésre parancsot kapott katonák „... előbb a kat. (onai) táborból polgári táb. (orba) szöknek, onnan aztán «láthatatlan kezek» tovább vezetik őket.” A tervezett intézkedés végrehajtására nem került sor egyrészt azért, mert a katonai szolgálatra legértékesebb lengyel emberanyag 1941 őszéig elhagyta az országot, másrészt a tervezet — a lengyel katonák munkavállalásai miatt — ésszerűtlennek bizonyult.⁹⁴

A szökéseket 1941 tavaszán már különös gonddal és körültekintéssel kellett megszervezni. A győri lengyel fiókkórház orvosai az összes magyarországi lengyel táborral sűrű levelezésben állottak. A kórházból a rangidős tisztek útján közvetítették az előzetes szökési parancsokat. A vámosmikolai táborparancsnok szerint a szökésre kijelölt műszaki képzettségű tiszteket kórházba rendelték és a kórházban kapták meg a további utasításokat. „Azok az internáltak, akik a szökésre való felhívást elfogadják..., éjjel gépkocsin Budapestre szöknek. Budapesten menedéket nyújt számukra a Magyar—Lengyel Diák Egyesület Szervita téri helyiségében addig az időpontig, amíg a további parancsot az indulásra meg nem kapják.” Azokat, akik a szökésre való fel-

92 HL. HM. Eln. 21—21—4387—2765/1940. — A váci m. kir. katonai (lengyel) műszaki munkásszázad-parancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.

93 HL. HM. Eln. 21—21—3558—66 922/1940. — Az m. kir. székesfehérvári II. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának. 1940. november 7.

94 HL. HM. Eln. 21—21—3558—66 929/1940. 1941. január 11. — A lengyel menekültek polgári táborai formálisan nem voltak táborszerűen megszervezve, csupán az ellátás, nyilvántartás miatt képeztek „táborokat”. A polgári menekültek döntő többségét bérelt lakásokban, albérlőként szállásolták el a magyar lakosság között. A csendőrküldési parancsnokságok több ízben is javasolták a polgári menekültek elhelyezését szolgáló épületek bekerítését. Megvalósítását dr. Antall József — anyagi okokra hivatkozva — több alkalommal megtagadta. [OL. BM. IX—10—4019—10 757/1944. (1941. június 23.)] Ugyanakkor Schindler Szilárd altábornagy a HM földi főcsoportfőnöke 1941 közepén elrendelte, hogy a családtagjaikkal együtt élő lengyel tisztek — rangra való tekintet nélkül — „írásban adott becsületszó” mellett a táboron kívül lakhatnak és ellenőrzésmentesen élhetnek az adott helységben. [HL. HM. Eln. 21—21—4389—26 407/1941.; Vö. HL. HM. Eln. 21—21—5705—550 399/1942. A III. Csendőrküldési parancsnokságnak a Szulc Lucian lengyel alezredes elleni nyomozási jegyzőkönyve. Bizalmas. Szombathely, 1942. október 29.]

szólitásnak nem tettek eleget, a lengyel tiszték kiközösítették, sőt büntetéssel sújtották. Az olyan betegeket rendszerint előzékenyen fogadták, akik felgyógyulásuk után hajlandók voltak megszökni.⁹⁵

A későbbiekben beigazolódott, hogy a lengyel táborok rangidős tisztjeihez rendszeresen titkos rendeletek és utasítások érkeztek, amelyek meghatározták, hogy mely korosztálybeli tisztnek kell megszökni.⁹⁶ A lengyelek között 1941 februárjában elterjedt az a hír, hogy Romániához hasonlóan Magyarországon is kiszolgáltatták a lengyel menekülteket a németeknek.⁹⁷ Ennek tudható be, hogy 1941. februárban országosan fokozódtak a szökések és szökési kísérletek. A németektől való félelem mellett a szökések gyakoriságát befolyásolta az is, hogy 1941. márciusban a lengyel táborokban elhíresztelték, hogy „a mozgósított Jugoszlávia egyes tényleges lengyel tiszteteket saját hadseregébe átvesz”.⁹⁸ Ezzel magyarázható az is, hogy a Fertőszentmiklós-hoz tartozó Bregencz-majori lengyel táborból 1941. március közepén tömeges szökést hajtottak végre.⁹⁹ Ugyanebben az időpontban a kiskunlacházai, a rákoscsabai táborokból is tömeges szökéseket észleltek.¹⁰⁰ A szökéseket nem volt nehéz megszervezni és végrehajtani, mert a lengyel tiszték írásban adott becsületszó mellett a tartózkodási helyükön szabadon mozoghattak. A kiskunlacházai táborparancsnok szerint „Steifer lengyel ezredes olyan nyilatkozatot küldött, hogy ez a becsületszó nem kötelezi az illetőket annak betartására, ha az

95 HL. HM. Eln. 21—21—4388—14 530/1940. — A városmikolai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.

96 HL. HM. Eln. 21—21—4388—13 006/1941. — A városmikolai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának. A lengyel ellenállási mozgalom futárszolgálatára Magyarországon keresztül bonyolította le tevékenységének egy részét. Magyarországi „helységekben cserélték ki a megszállt országokból és a külföldi központokból származó tájékoztatókat, anyagokat, parancsokat... Magyarországon, Budapesten keresztül vezetett (londoni) a lengyel emigrációs kormány misszionáriusainak útja, akik fontos utasításokat (különböző igazolványokat, pénzt stb. — L. I.) vittek a lengyelországi ellenállási mozgalom vezetésének. A magyarországi lengyel menekültekkel foglalkozó lengyel szerzők (*Bieganski és Pilar*) szerint a Lengyel Hadsereg Vezérkarának II. osztálya saját futárjaival tartotta a kapcsolatot a magyarországi lengyelekkel. Bieganski szerint 1943 májusában Sikorski tábornok parancsára a „Liszt” fedőnevet viselő (magyarországi) katonai bázist a Honi Hadsereg lengyelországi főparancsnoka alá rendelték. Jan Korkozovic ezredes hivatalosan is megkapta a Honi Hadsereg Egységei (OAK) parancsnokának címét. A magyarországi lengyeleknek azt a szerepet szánták, hogy — szükség szerint — segítsék a magyar ellenállási mozgalom (tervezett) fegyveres felkelését. Ha erre nem kerülne sor, akkor az lett volna a feladatuk, hogy amikor „a szövetséges erők a lengyel csapatokkal együtt partraszállnak a Balkánon és megkezdik előretörésüket Északra... Ebben a helyzetben a Honi Hadsereg magyarországi egységeinek feladata az adott körzet megszállása és biztosítása volt a szövetséges ejtőernyősök részére”. [Cz. *Churscinski*: a háború éveiben. Lengyelország 1972. 11. (119) sz. 21—22. o. Lásd még *Gellért Gábor*: Lázás nyár. Budapest, 1967., 120—126. o.; HL. HM. Eln. 21—21—4390—789 662/1941. HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 487/1940.] — A lengyel ellenállási mozgalom különböző híreket kapott a magyarországi lengyel szervezetek közveitítésével és információkat a londoni lengyel kormánytól.

97 HL. HM. Eln. 21—21—4388—14 523/1941. — A rákoscsabai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.; HL. HM. Eln. 21—21—4388—16 609/1941.

98 HL. HM. Eln. 21—21—4388—16 609/1941.; HL. HM. Eln. 21—21—4388—19 613/1941. — A budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.

99 HL. HM. Eln. 21—21—4388—21 243/1941. — Bregencz-majori lengyel táborból 1941 tavaszán tömeges szökések több alkalommal megismétlődtek. A tábor magyar parancsnoka — Bárán József főhadnagy — a „sikeres szökések” okát a „tábor hiányos óvóberendezésén kívül” főleg az őrszemélyzet csekély létszámában találta meg. (216 fő lengyel katonát váltásokban 12 fő magyar őrszemélyzet „örizte”). Bárán főhadnagy szerint az őrszemélyzet között olyan egyének is vannak, akik „minden fegyveres szolgálatra teljesen alkalmatlanok”. A táborparancsnokság szerint mindehhez a hátráltató körülményhez „hozzájárul az itteni környéken levő falvak lakosságának az a tulajdonsága, hogy a szökött lengyeleket befogadja és engedély nélkül használja munkára és bármiféle hivatalos közegek elől eltüntetli és így a környéken levő összes csendőrszököknek a külszolgálati munkáját megakadályozzák.”

100 Uo.

illetők azzal a céllal szöknek meg, hogy az angol hadsereggel együtt harcoljanak a németek ellen”.¹⁰¹ Az 1941. februári és márciusi szökések központi előkészítését látszik igazolni az a tény is, hogy Sawicki tábornok ugyanebben az időben — 1941. március 16-án — szökött meg.¹⁰² Sawicki tábornok eltávozását a magyar hatóságok megnyugvással vették tudomásul, annál is inkább, mert úgy vélték, hogy „veszélyes” embertől szabadultak meg.

A hatóságok fellélegzése nem volt ok nélküli. A Belügyminisztérium, de maga Keresztes-Fischer sem akarta, hogy a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság működése „túlzott mértékben” önállósuljék. A németbarát körök nyomására a bizottság működését nem korlátozták ugyan, de jelentős mértékben meggyengítették. Salamon Rátz Tamást, a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság titkárát, a szökések egyik fő szervezőjét az 1941. XVII. tc. megsértése miatt őrizetbe vették. Bűnösségét nem ismerte be, de jegyzőkönyvi tanúvallomások és „tárgyi bizonyítékok alapján” a szökések szervezésében játszott szerepe nyilvánvalóvá vált.¹⁰³ A vizsgálat során Salamon Rátz ellen olyan tárgyi bizonyítékok is felszínre kerültek, amelyek „a katonai hűtlenség” tényállását is kimerítették. Salamon Rátz Tamással egyidőben letartóztatták Alfonz Siminski-t, aki a nyomozó hatóságoknak beismerte, hogy részt vett a lengyel menekültek szöktetésében, hamis igazolványokat állított elő. Siminskit „bűnszegedi bűnrészesség” miatt az „m. kir. ügyészség ötös tanácsának” figyelmébe ajánlották. Letartóztatták még Henryk Slawikot és Stefan Pawlikot, a Komitet Obywatelski elnökét és tagját, valamint dr. Seider Vilmost, az evakuáció magyar patrónusát is.¹⁰⁴

A VKF D. alcsoport a letartóztatásokat 1941. március 6-án fogatosította. A londoni rádió március 18-án angol, lengyel és magyar nyelven ismertette a magyarországi lengyel emigrációt ért sajnálatos eseményt. Közben az „őrizetbevételekről német részről is értesítést szereztek”. A magyar hatóságok a németek erőteljes tiltakozása következtében Salamon Rátz Tamást 6 hónapi börtönbüntetésre ítélték.

A lengyel menekültek között — 1941 tavaszán — tapasztalt nagyfokú nyugtalanság Hitler balkáni politikájával volt összefüggésben. Január 8-án Vörnle külügyminiszter-helyettes és Werkmeister, a budapesti német követség tanácsosa közötti megállapodás értelmében a Magyarország területén a német hadsereg ellátására — német személyzettel — katonai raktárakat létesítettek. A háborús előkészületek Bárdossy külügyminisztersége alatt erőteljesen fokozódtak. Magyaror-

101 HL. HM. Eln. 21—21—4388—19 613/1941. — A kiskunlacházai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM 21. osztályának.

102 HL. HM. Eln. 21—21—4388—17 408/1941.

103 OL. BM. Ált. K. 150. IX—15—4025—40 359/1941.; Maros László: Hadifogoly szöktetés a németek háta mögött. Új Magyarország. — 1945. október 9. Salamon Rátz Tamás mint a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság titkára ezer számra gyártotta azokat a papirokat, amelyekkel a menekülttáborok lakói felutazhattak Budapestre.

104 OL. BM. Ált. K. 150—IX—15—4025—40 359/1941—1944. — Henryk Slawik, Stefan Pawlik és dr. Seider Vilmos a kihallgatások során mindent tagadtak. A „terhelő tanúvallomások és a házkutatások során előtalált tárgyi bizonyítékok alapján az 1941. XVIII. tc. 2. § (személyes szabadságuknak korlátozásával felügyelet alatt tartott lengyelek szöktetése) és a 10. § (hamisított vagy más névre szóló útlevel kiállítás és másoknak használatra való átadása) megsértése alapján eljárást indítottak ellenük.

szágon keresztül jelentős német katonai csapattestek érkeztek Romániába és Bulgáriába. Bulgária csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, március 1-én a Filov-kormány hozzájárulásával német csapatok szállták meg Bulgária jelentősebb városait.¹⁰⁵

A lengyel „evakuációs” útvonalak lassan német ellenőrzés alá kerültek. Jugoszlávai szuverenitásának napjai is meg voltak számlálva. Hitler Jugoszláviát előbb be akarta olvasztani a „tengelybe”, mivel ez nem sikerült, elhatározta, hogy — Csehszlovákiához hasonlóan — megoldja a jugoszláv — és egyúttal a balkáni — kérdést is.

A balkáni német befolyás gyors növekedéséből a lengyel menekültek képviselője arra a következtetésre jutott, hogy a Jugoszlávián, Bulgárián és Görögországon keresztül vezető „szökési útvonal” Jugoszlávia elleni német támadás esetén járhatatlanná válik vagy megszűnik. Románia már 1939 októberétől kezdődően barátságtalan magatartást tanúsított a lengyel menekültekkel szemben. Franciaország összeomlásáig Jugoszlávián — részben Oloszország — kikötőin keresztül áramlottak a lengyelek nyugatra. Olaszország hadba lépése, Franciaország kapitulációja után ez az útvonal lényegében megszűnt. Ezután Jugoszlávián keresztül, Bulgária és Görögország — Törökország — érintésével folyt az evakuáció Cyprusra, Szíriába, Palesztinába és egyes afrikai angol támaszpontok irányába.

A német csapatoknak Bulgáriába való bevonulása arra figyelmeztette a magyarországi lengyel emigráció vezetését, hogy a még járható jugoszláv—görög „folyosó” igénybevételével minél több — katonailag értékes — emberanyagot mentsen ki a magyarországi menekülttáborokból.

A jugoszláv kormány 1941. március 25-én aláírta a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást. Másnap a Cvetković-kormányt a tömegek elsöpörték. A német hadsereg — Magyarország területén keresztül — Jugoszlávia megtámadására készülődött. Teleki személy szerint is válaszut elé került. A vezérkar, a németekkel együttműködve, a német hadsereg támadásával egyidőben akart akciót indítani Jugoszlávia ellen.¹⁰⁶ Teleki a nyugati hatalmaknál puhatolózott. Barcza londoni magyar követ információi szerint „a német csapatoknak magyar területről végrehajtott támadása esetén Anglia megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, a magyar hadsereg támadó fellépésekor pedig hadat üzen Magyarországnak”.¹⁰⁷

A Teleki által megszemélyesített „kettős” politika csődöt mondott. Magyarország minden figyelmeztetés ellenére — Németország csatlósaként — részt vett Jugoszlávia, majd nem sokkal később a Szovjetunió ellen indított hadműveletekben. Az ország új megpróbáltatások elé került, amely kihatással volt a lengyelekkel szemben alkalmazott politikára is. Egy azonban változatlan maradt: a lengyelek képezték továbbra is a nyugatiak felé való esetleges közeledés — nem egyetlen, de egyik jelentős bázisát.

105 A. I. Puskás: Magyarország a második világháborúban. Budapest, 1971., 104. o.

106 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1939—1945. Budapest, 230. o.; M. I. Szemirjaga: Antifasiszta népfelkelések. 1941—1945. Budapest, 7—8. o.

107 Uo. 231—232. o.

Az evakuáció számadatairól különböző források állnak rendelkezésünkre. Az evakuáció lengyel szervezői és irányítói, ha számszerint nyilvántartották is az evakuált katonai és polgári személyeket, pontos számadat azért sem állhat rendelkezésünkre, mert az evakuáció kezdetben félhivatalos, majd titkos volt. A magyar honvédelmi miniszter 1943-ban egy szélsőjobboldali politikusnak a parlament egyik ülésén „kénytelen volt beismerni, hogy 70 ezer lengyel katona vonult át Franciaország felé.”¹⁰⁸

Antall több mint 110 ezer főre becsülte a Magyarországról evakuált lengyel állampolgárok számát.¹⁰⁹ Dernői Kocsis László könyvében szintén 110 ezerre tette az „idők folyamán”, azaz 1939 szeptembertől 1942-ig Magyarország területéről eltávozott lengyelek létszámát.¹¹⁰

A Magyarország területére menekült lengyel katonák és katonakorú polgári egyének angol és francia területekre szökve a nyugaton megszervezett lengyel csapatok jelentős részét alkották. Ezek a lengyel egységek harcoltak Anglia védelméért, az észak-afrikai Tobruk-nál, a nyugati fronton, Belgiumban és Monte Cassinónál. Harcukkal hozzájárultak a fasiszmus vereségéhez.

108 *Juhász Gyula*: A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941. Budapest, 1964., 26. o.

109 *Uo.*

110 *Dernői Kocsis László*: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Budapest, 1966., 102. o.